

ADALÉK A RÓMAI ALKOTMÁNYPOLITIKÁHOZ ÉS ÁLLAMJOGHOZ.

SCHVARCZ GYULA

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén, 1888. június 11-én.)

BUDAPEST, 1888.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Budapest, 1888. Az A t h e n a e u m r. társ. könyvnyomdája

Azóta, hogy megírtam Lucius Cornelius Sullának alkotmányjogi jelentőségéről azon értekezésemet, a melyet a t. Akadémia előtt fölolvashatni szerencsés valék, megjelent Mommsen »Römisches Staatsrecht«-jéből a harmadik kötet első fele: ¹⁾ esemény a szakirodalmi világban, csak hogy nem a Sulla viselt dolgainak, művének és alakjának kritikai méltatására nézve. Fentemlített értekezésem végén rá is utaltam már egy jegyzetben azon érvelés hiányaira, a melylyel Mommsen a maga, korábban ²⁾ kifejtett, Sulla-elméletét jelen fél kötetében is ápolgatni igyekszik. Főlemlítettem, hogy midőn Mommsen a P. Sulpicius törvényéről, helyesebben plebiscitumáról szólván azt mondja, hogy a szabadosok politikai jogait Sulla győzelmei folytán ismét elvesztették — mit dem Siege der Waffen Sulla's verschwanden die ephemeren Errungenschaften der Populären, ³⁾ ezt épen oly kevésbé képes, sőt még csak meg sem is kísérli igazolni, mint a hogy nem okolja meg azon hypothesisét, a melyben azt állítja, hogy Sulla rendelte el, hogy a Senator fia született lovag számba menjen. »Von wem diese Ordnung herrührt, ob Augustus sie vorgefunden oder eingeführt hat, ist nicht überliefert; wir werden sie hienach (!) für Sulla in Anspruch nehmen können, und es passt völlig in seine Constituirung des Gemeinwesens, dass er, die Incompatibilitiit des Senatsitzes und des Ritterpferdes festhaltend, in dieser Weise die Rittercenturien in die Gewalt des Senats brachte.« ⁴⁾ Ez az egész érvelése Momm-

¹⁾ Römisches Staatsrecht von Theodor Mommsen. III. Bd. I. Abth. Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 832 11.

²⁾ »Römische Geschichte« és Römisches Staatsrecht ii. hh. Hsl. ü. »Römische Forschungen« ii. hh.

³⁾ »Röm. Staatsr.« III. 1. 439. 1. L. »L. C. Sulla a római alkotmányjog történelmében« című értekezésemet 79. 1.

⁴⁾ »Röm. Staatsr.« III. 1. 48B. 1.

sennek, a mellyel ezen hypothesisét fedezhetni véli. Valóban nagyon gyenge ezen oktani háttér; kivált, ha meggondoljuk, hogy mindaz, amit a nagyszerű történetbúvár Sulla állítólagos oligarchikus alkotmánypolitikájának kimutatására fölhoz, egyáltalán nélkülöz minden tételes jogi alapot a forrásainkban; a legerősebb érvét e részben még a C. Manilius és a P. Clodius törvényhozási vállalatából látszik meríteni, igen, de közelebb vizsgálva a dolgot; kitűnik, hogy a C. Maniliusnéptribun a Sulpicius törvényét a Kr. e. 67,ik évben újíttotta meg, és P. Clodius 8-10 évvel később, vagyis 57-ben Kr. e. igyekezett azt ismét megújíttatni, a libertinusok jogkörének teljes visszaállítása érdekében, így sem Sullának 78-ban, bekövetkezett halála után azonnal, hanem 11 évvel Sulla halála után. Ugyan minő joggal következtetheti ebből aztán Mommsen azt, hogy Sulla reactionarius álláspontot foglalt el a libertinusokkal szemben, ugyanaz a Sulla, aki a libertinusokat tömegesen, nem kevesebb, mint 10.000-et saját maga szabadított fel a száműzöttek rabszolgáiból, hogy magának belőlök testőrséget alakíthasson? Hisz Mommsen maga is elismeri, hogy C. Manilius plebiscitumát, amely Kr. e. 67-ben hozatott, nyomban rá megsemmisítette a comitiákban egybegyűlt nép, hisz ezért kellett 8 évvel később P. Clodiusnak ismét előállania a Maniliuséhoz hasonló irányú indítvánnyal, bár forma szerint rogatio nem is lehetett belőle, mert időközben, e 8 év folyamában ismét a régi jogrend állott vissza a jogrend tekintetében: ámde, ha ez a régi jogrend visszatérése megtörténhetett volna ezen 8 év folyamában, mennyivel inkább megtörténhetett ez azon 14 év folyamában, amelyek Manilius plebiscitumát Sulla halálától elválasztják, azon 11 év folyamában, amelyekben nem érezvén többé a Sulla hatalmát; sem a Cinna radicalismusának közvetlen hatását, minden oldalról csakhamar fölütötte a fejét Rómában a rendi reactio? Valóban akrisia lenne ily körülmények közt

olybá tüntetni föl a Mommsen hypothesisét, mint történelmi valószínűséget.

Az sem állhat meg a tárgyilagosan eljáró kritika előtt, a mit Mommsen a »senatorius ordo« jogi jelentőségének kifejlődésére nézve oly értelemben szeretne velünk elhitetni mintha Sulla megszüntette volna ugyan az equester ordónak még a trachusok kezdeményezéséből származó jogkörét, de annyival inkább igyekezett volna a senatorius ordo«-t, mint ilyent egészen mereven szembeállítani az állampolgárság nagy tömegével. Ez a műszó senatorius ordo« Sulla idejében még nem is bir ily államjogi természetű jelentőséggel. Cicerónál és Sallustiusnál fordul elő e kifejezés első ízben bizonyos bangnyomatékkal: ámde ekkor még az »ordo« egyáltalán nem jelentette azt, hogy a senator neje és agnat utódai harmadízigen szintén beletartoznak a senatorius ordóba. Ezt csakis a Lex Júlia a város építésének 736-dik érében, tehát pár nemzedékkel Sulla halála után léptette államjogilag érvénybe a minthogy a Digestákban (1. 9- 10- 23.. 2.. 42.. I.j. Paulánál iDig. 50., 1. 22.. 5.) és Elpianusnál (13., 1.) e jogalap tüzetesben is megformulázva föltalálható. Cicero és Sallustiuskorában, tehát jóval Sulla halála után bőven használták még e kifejezést is »ordo iudicum« az Albumba bejegyzett esküdtbírákra vonatkozólag, de csakis oly értelemben, mint a hogy ordónak nevezték az apparitorok, haruspexek, a hajósok és színészek testületét is.¹⁾ tehát nem oly értelemben, mintha mind azoknak, a kiket Cicero vagy Sallustius idejében a »senatorius ordo«-hoz tartozóknak k. feleségei és harmadízigen agnat utódai is már mint egy külön, államjog érvényesülő renchez tartoztak volna, mint ennek határozott Előjogokkal és kiváltságokkal fölrüházott tagjak Csakis a Lex Júlia, csakis a principatus domborította ki úgy a senatorius ordo-t, mint az equester ordo-C mint államjogilag teljes élel

¹⁾ Cíc. pro Clenent 37.104.: Sallust Carl. 17. és m. h.

²⁾ Corp Inscr. Lat. XIV. 150., 251., 2408., corporati leutucularii tabularii auxiliaries Oscenses, adlecti sceniorum stb. Az «Uterque ordo« a «senarius» és az «equestes» csakis a perinscriptum idején hó az államjogi irányelvbe, Velleiusnál (II. 12., 190.) találjuk ezek első nyomait.

kimetsződő rendeket szemben a többi állampolgársággal, nem a Sulla alkotmányjogi hagyatékának alapján, hanem épen ellenkezőleg, azon rendi reakciónak, patriciusi és nobiletariusi reakciónak hagyományaiból vélvén a maga számára erőt méríthetni, a mely reakciót Sulla halála után és még Cicero idejében is, Pompeius velleitási folytán, ugyancsak a Cinna és Sulla nivelláló alkotmányjogi politikájának utóhatása tartott még mindig ébrenlétben.

A Sulla alkotmányjogi reformjának részlegesen tüzetes kritikai bevilágítása már csak azért is fontos, mert épen c »dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae« államjogi állása és alkotmánypolitikai működése képezik alapvető előkészítését annak, a mit az alkotmánytörténelemben »római császárságnak« szoktunk nevezgetni. Mommsen elismeri, sőt hangsúlyozza ugyan a Sulla szerepének rendkívüli fontosságát; de nem érzi magát indítatva sem a »Römisches Staatsrecht«-ben,¹⁾ sem a »Römische Geschichte«-ben²⁾ kellő belemélyedéssel kidomborítani akár a Sulla alkotmányjogi s politikai előzményeinek benső történelmi egybefüggését, sem pedig nem vállalkozott, legalább még eddig arra, hogy a monarchiái államforma előkészítő phasisainak szervesen egymásba kapcsolódó fejlődési menetét átnézetileg feltüntesse Sullától egész Nagy-Konstantinig. Minthogy az én értekezésemnek célja Suliára vonatkozólag államformatani háttérrel bír: szükségesnek tartom, mind a két irányban megkísérlem a hézag betöltését.

Szabadjon tehát mindenekelőtt egy pillantást vetnem azon alkotmánypolitikai mozzanatok benső összefüggésére, a melyek a pártok küzdelmében, a Sulla szerepének történelmi lehetőségéhez vezettek a római államéletben.³⁾

I. Az egyúttal állampolgári jogterjesztésre irányúit agrar-mozgalmak genesisé visszanyúlók a Gracchusok korán túl a patriciusok és plebeiusok azon küzdelmeibe, a melyeket csak a Hortensius törvényhozásának sikerűit legalább a napi

¹⁾ Röm. Staatsr. II. i. III. ii. lili. »Böm. Gescli.« II. i. h.

²⁾ H. e. Herzog: »Köm. Staatsverfassung.«

³⁾ A »Luc. Corn. Sulla« című értekezésemben csak futólag utaltam e mozzanatok egy némelyikére 6 — 11. 11.

kérdések fõlszínén maradandólag kiegyenlítien; ámde a köz-
 loldek fõlosztása, a gyarmatalapítás és az állampolgári jog-
 nak tervezett kiterjesztése latinokra, esetleg egyéb szövetsé-
 gesekre nem voltak egyedüli elemei a néppárt programjának,
 a mióta Apuleius Saturninus néptribun, Gaius Servilius
 G1 unciával szövetkezve, nagyobb célokra törekedett, mint a
 minõkre a hanyatló népszerűségû és nem kevésbé korlátolt
 tehetségû, mint szûklátkörû gyõzelmes hadvezért, eddigi elv-
 barátját, Gaius Mariust fõlhasználhatta volna. Marius kaczer-
 kodott eleget az itálieiakkal; készségesen nyújtott volna õ is
 — már csak a maga pórias származására való tekintetbõl
 is — segédkezet egy oly törvény alkotásához, a mely legalább
 az itálieiak egy részének római állampolgári jogot és a kelták-
 lakta roppant földterületek közfõldeinek tervezett fõlosztásánál
 jelentékeny osztályrészt, majd gyarmatalapítási jogot lett
 volna biztosítandó. Ámde a babérdús hadvezér consul is volt
 egyúttal, és mint ilyen, nem bírhatott lépést tartani az õ radi-
 kális barátainak napról napra rohamosabb mérvekben lá-
 zongó törekvéseivel. Államcsínyre nem is gondolt még talán
 ezúttal; de ha gondolt volna is, a Saturninus törvényeihez
 csatolt*) clausula, mely a senatus összes tagjait öt nap alatt
 az új agrártörvényre eskütételre kötelezi vala, oly kelepcczébe
 hozta most Mariust a consult, hogy csak az által menekülhet-
 tett meg a népszerűségét végcsapással fenyegetõ neveltséges
 szereptõl, hogy cserbenhagyta a néppártot és fõlajánlotta
 szolgálatait a senatus pártjának. Tette pedig ezt annyival is
 nagyobb készséggel, minthogy észrevette, mennyire háttérbe
 szorítja õt, minden hadvezéri dicsõsége daczára is, a nála
 jóval fiatalabb, nagy tehetségû, magas képzettségû és rendkí-
 vüli erélyû tribunnak, Saturniusnak szellemi fõlénye. Midõn
 tehát az itálieiak, nem bírva bevárni e szenvedélyes huzavo-
 nának a végét, a városba tódultak, hogy ott a vidéki tribu-
 sokba becsempészve magokat, ugyancsak a vidéki tribusok
 valódi állampolgáraival leszavazzák a most conservatív városi
 tribusokat, s Glauoia senatuspárti ellenjelöltjét a cousul-

¹⁾ A Saturninus törvényeihez csatolt clausulát illetõleg I. Demo-
 kratie» címû müvem sajtó alatt levõ II. kötetének jegyzeteit.

választásnál, Memmiust, a néppártiak megrohanják s agyonverik, Saturninust pedig »királylyá« vagy »vezérré« kiáltják ki; saját hívei, az italbarát vidéki tribusbeliék, a vagyontalan római értelmiség egyrésze, nemkülönb a városba tódult itáliaiak nagy fegyveres erőtől környezve, a Capitoliumba viszik: Marius a consul saját maga áll élére azon rohamoszlopnak, a mely nem annyira az alkotmány védelmére, mint a senatuspárti conservatív érdekek szolgálatában a Saturninus csapatai ellen megkezdí az öldöklő, nyílt utczaí harcztot, és le is veri a dolgok tervezett új rendjének bajnokait, egy kis hadicsel segélyével, csakhamar szerencsésen, a foglyul esett Saturninust, a már kikiáltott »királyt« vagy »vezért« pedig megkövezi a tanácsházban.¹⁾ Tehát már Sulla előtt egy »király« vagy »vezér« — ez utóbbi bizonyára csak azért, mert a »király« czírn még mindig gyűlöletes! A »vezér« czím új valami a római alkotmánytörténelemben, a szónak ezen államjogi értelmében: azok, a kik ez új czímet kikeresték, csak elődei az alkotmány történelemben, de kevésbé óvatoskodó elődei úgy Sullanak és Caesarnak a »dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae« czímén uralkodóknak, és Octavianusnak, a ki a legfőbb hatalmat gyakorolja vala, a nélkül? hogy az ő czímei közül akár a »princeps,« akár a »tribuni potestate,« akár az »imperator,« akár a »curator morum,« akár a »Caesar,« akár az »Augustus,« akár a »páter pátriáé« a legfőbb hatalom gyakorlásának jogczímét magában foglalta volna. Emlékeztetre méltó jelenetek, a melyek nagyon is élénk fogékonytságot gerjesztettek nemcsak a legyőzőitekben, de az összes politikai elégiútlemben, a forradalmi politikának egy hajdan már divatos, de századok óta kialudni látszott irányzata, a néppárti törekvésekből kiemelkedő tyranniss iránt.

Valóban Saturninus néptribunnak ezen államcsinyje jórészt fölbontotta az eddigi pártviszonyokat, teljesen összevesztette egymással a nagy tőke embereinek pártját a proletariátussal, a mely pedig azt Gaius Gracchus óta egész készséggel szolgálja vala, főleg a magas születés embereinek

¹⁾ Appian. »B. C.« I. 32. · ὁ δὲ Σατουρνίνος ἄλλο πλῆθος ἀλίσεως ἀπὸ τῶν ἀγρῶν, μετὰ Γλαυκίου καὶ Γαίου Σαυρηγίου ταμίου τὸ καπιτώλιον κατέλαβεν, κ. τ. λ. Hsl. ö. Plut. Mar. i. h.

politikai törekvései ellenében;¹⁾ másfelől meg a vidéki tribusok állampolgáraiban, valamint az itáliaiakban is azon áramlatot kezdé megállandósítani, a mely kétségbeesve a gazdasági és jogi helyzet komolyabb javíthatása fölött, míg csak a köztársasági öröklött államrend fönnálland, később az örökös dictaturához, a nagy katonai demagógok aismmetiájához vezetett. Értsük meg jól: Kr. e. 104-ben, tehát négy évvel a Saturninus katastrophája előtt L. Március Philippus néptribun odanyilatkozott, hogy nincs összesen kétezer birtokos ember az összes állampolgárzatban — »non esse in civitate duó milia hominum qui rém haberent,« és Philippus néptribun aligha vétett valami nagyot a tényleges számarány ellen:²⁾ mert ez idő szerint a tőke és a nagybirtok közzgazdasági visszahatása, kivált a másik puni háború folytán megállandósúlt mezőgazdasági válságok által a középbirtokost és kisbirtokost, de meg a kis ipart és kereskedést, és egyáltalán a kisebb ingó vagyont fokról fokra a legnyomasztóbb helyzetbe sodorták, a mely helyzetből a kérdésben forgó négy év alatt bizonyára nem bírhatta a beteg római társadalom a maga sorsát jobbra fordítani.³⁾ A régi patriciusi maradványok, a nobilitas és a lovagrendi üzér-kapcsolatok annyira fölszitták volt ez idő szerint már magokba a közzgazdasági fejlődésnek csaknem összes életerejét, hogy csakis a hódító hadjáratok folytán egyre jobban fölterlódó óriási közzföldek vagy quasi-közzföldek fölosztásából, és a gyarmatalapítás által vélték anyagi jövőjüket biztosíthatni még a társadalom azon rétegei is, a melyek nem szorultak közvetlenül minden léptenyomon arra, hogy éhségüket gabim törvények kiaknázása által esetről esetre lecsillapíthassák. Igen, de a római, joggal vagy jogtalanul ősrégi családfára, vagy legalább százados ilyenemű előjog élvezetére támaszkodó tribusok városi állampolgári elemei most is arra irányozták összes politikai tevékeny-

¹⁾ Ezen fordulatot sem domborítja ki kellő éllel Mommsen a »Römische Geschichte«-ben, sem Herzog nem méltatja kellőleg, idézett művében.

²⁾ Cicero de offic., II. 73.; hsl. e. Ihering fejtegetéseit a »G. d. R. R.«-ben; Mommsen »R. G.« III. 3—335. 1.

³⁾ L. Ihering, i. h.

ségöket, hogy a közföldekben osztozkodást és a gyarmatalapítás jogát jövőre is mint érinthetetlen monopóliumot kizárólag a saját magok számára biztosíthassák, és semmi áron nem akarták ezen, oly hosszú időközön át ép oly lelketlen kényelemmel, mint botorúi gyakorolt monopóliumokat oly fajta elemekkel megosztani, a melyek csakis újabb időben lettek fölvéve a szövetséges népek — a sociusok — sorából a római állampolgárság jogi kötelékébe. E tekintetek hajtották teljén Róma városának majdnem összes közép és alsóbb társadalmi elemeit, úgy szólván az egész városi plebset, a conservatív politika majd e, majd ama pártkapcsolatának táborába — **πλεονεχτούντων δ' ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰταλιωτῶν ὁ δῆμος ἐδυσχεραίνε** mondja Appianus, ¹⁾ — és midőn Saturninus, élesebben mint Scipio Aemilianus óta bárki más, az itáliaiak megállampolgárisítása mellett indította meg újból a küzdelmet: a senatus conservatív többsége, a nobilitás, a lovagrendi üzerek egész nagy érdekkapcsolata, egész bizton számíthattak már arra, hogy az öröklött köztársasági intézményeknek nem annyira kegyeletes mint kapzsi védelmében rendíthetetlenül melléjük fog sorakozni, a kevésbbé vagyonos értelmiség haladásbarát részének kivételével, az egész városi plebs. Másfelől a vidéki tribusok — korábbi időkből már alantasabb műveltségök folytán is, a pórias conservatív politika letéteményesei most úgy tűnnek föl Saturninus fölléptekor, mint a tágabb látókörű belpolitika legbuzgóbb előharczosai.

Hogy történhetett ez?

A dolog nagyon egyszerű. Nem az érdekek súlypontja csuszamlott félre: csak a létért való küzdelem erőgyűjtő módozata helyezkedett át az ellentétes oldalra: a vidéki tribusok földműves tömegei nem tarthattak többé sem a patriciusi, sem a plebeiusi nagy birtokkal, de nem is igen tarthattak az újabb keletű nobilitással sem; mert e vidéki földműves tömegeknek épen azon iizéri elemek sorvasztó igáját kell vala már emberöltők óta elviselniük, a mely üzéri elemekkel bent a városban a hagyományos nagyföldbirtok urai már ekkor úgy gazdaságilag, mint politikailag szoros szövetségre léptek volt. Azután a

¹⁾ Appián. B. C. i. li.

vidéki tribusok állampolgárai szanaszét lévén szórva egy roppant nagy földterületen, itt-ott beékelve virágzó, iparúzó, kereskedő városok magasabb műveltségű lakosai közé, nem azt a mozdulatlaní alantafokú paraszttömeget jelentették minden izükben többé, mint a minót jelent vala a naptárreformtól irtózó conservatív parasztság a decemvirek korában: ép ellenkezőleg, a vidék több pontján keletkeztek már ekkor a szellemi műveltségnek oly gyúpontjai, a melyekben a fölvilágosultságnak szabadabb tér, kevésbé türelmetlen légkör nyilott volt már,¹⁾ mint a lehető legsötétebb babonával századok óta elválaszthatatlanul egybeforrott conservatív politika nagyhatalmú ősi fészkeben, Rómában. Itt a székvárosban még mindig üldözés tárgyát képezte a szabadgondolkodás valamennyi párt részéről: mert Romulus fideicommissuma kívánta így; ott künn a vidéken, azon roppant nagy földterületen, nem érezték magokat ennyire lekötve az állampolgári erők, sem a hagyományos állampolgári babona iránti hivatalos kegyelet, sem a századok hazug dicsősége által. Ereztek, hogy az élet terhe rajok nézve már-már elviselhetetlenné válik: ott keresték tehát szövetségeseiket, a hol azokat a siker biztos reményében a lehető közelben föltalálhatták, a társnépek-nél, és azon demagógok soraiban, a kik gyökeres reformot ígéri tek, még ha hadat kellett is volna izenniök a Romulus ídeicommissumának, az ősi szent tűz szűklátkörü monopóliumával azonos római város - állameszmének. Ez magyarázhatja csak ki a régi pártkapcsolatok újabb átlieyezkedését, szemben az itáliai kérdéssel Ebből lehet azonban megérteni azon szerepet is, a melyet kilencz évvel később a kegyes és bölcs Livius Drusus vállalt magára. Saturninus leveretésével megsemmisítették az ő törvényei is, és Sextus Titius kísérletét agrártörvény alkotására 99-ben Kr. e. a senatus most már komolyan figyelemre sem méltatta, hanem egyszerűleg kivégeztette e könnyűvérű kezdeményezőt, a midőn a comitiák által elfogadott javaslatokat megint valamely babonás, államvallási tételben gyökerező állítólagos formahiba czímén megsemmisítette: nem merte a senatus ezen eljárását senki egyet-

¹⁾ Ezt sem domborítja ki kellőleg Mommsen.

nak, Livius Drusus egy tüzetes czikkelyt iktatott a megvesztegetett bírák megfenyítésének könnyű szerrel lehetővé tételére, másfelől azonban oly formulához igyekezett kötni az esküdtbírák főntemlített kettős névjegyzékének egybeállítását, hogy a selejtes elemek az esküdtbírói állástól lehetőleg távol tartathassanak. A senatus többsége hajlandó volt támogatni Livius Drusus javaslatát; mellette szólaltak föl Aemilius Scaurus és a híres jogtudós Scaevola is: 1) de miután Livius Drusus e törvényjavaslatát csakis elválaszthatatlanul junctim kívánta tárgyalatni az ő közföldre vonatkozó törvényjavaslatával és gabnatörvényjavaslatával, a senatus többsége pedig sem a közföldre fölosztásába, sem ily gabnatörvény alkotásába — nemcsak saját conservativ elvi álláspontjánál, hanem már személyes vagy családi, szóval magán érdekeinél fogva is — vonakodott: hasztalan szavazták meg a Livius Drusus néptribun junctim javaslatait a comitiák: a senatus többsége már most a lovagrendi üzerek nem kevésbé eszes, mint befolyásos ügynöke, Philippus consul pártjára állott és érvénytelennek nyilvánította a 'comitiák határozatait, és ugyan azon jellemző megokolással, hogy az ily junctim tárgyalás a csak imént alkotott Lex Caecilia Didia-ba ütközik, és hogy Philippus consul az ő auguri minőségében oly jeleket vett észre az égen, a melyek alatt nem lett volna szabad a népnek határozatot hoznia.²⁾ Livius Drusus nem élt ez ellen az intercessio jogával, a mely jog pedig őt mint néptribun megillette vala; az a Lex Caecilia Didia, a mely alól dispensatiót kellett volna kérnie a senatustól, csakugyan érvényben volt még, de ő ezen dispensatio kérését is elmulasztotta:³⁾ mindez az alkotmányellenes eljárás bélyegét süti a különben oly nemeslelkű Livius Drusus korszerű kezdeményezésére. Az augur szemfórgató hivatkozása égi jelekre, a melyeket senki nem látott, egyértelmű volt ugyan a legbambább babonahit gálád járszalagon vezetésével: ámde, ha az ily auguri szemfényvesztő beavatkozás joga még mindig lényeges részét teszi vala a köztársaság államjogának — lehet-e ily körülmé-

1) u. o.

2) u. o.

3) u. o.

nyék közt, lehet-e alkotmány sértéssel vádolni ezt a durva, ezt a rövidlátó önzést, mely a lovagrendi üzerekkel szövetezett senatorok szavazatában nyilatkozik vala?

A comitiák nem tágítottak; daczára a senatus érvénytelenítő határozatának, megszavazták most a végrehajtási intézkedéseket is a Livius Drusus elfogadott javaslatai számára. A harcz a senatus és a nép közt bizonyára kitör, ha az optimatok le nem szúratják bérencz gyilkosok által Livius Drusust a saját házának előcsarnokában. A nép nemeslelkű tribunja kilheli lelkét és vele sírba száll az ő törvényhozása; sőt megsemmisül az ő életének kialudtával azon merész álomkép is, melyet magoknak a társnépek, a sociusok, a római állampolgári jog tömeges elnyerhetésére, s ez alapon Italia gyökeres állami regenerálójára nézve alkotnak vala.²⁾ Körülbelül vagy negyedfélszázezerre ment ez idő szerint az összes római állampolgárok száma az egész római birodalomban. Az itáliai szabadlakosok — italici, — a kiknek Livius Drusus római állampolgári jogot ígért, ezen itáliaiak száma azonban meghaladta ³⁾ a félmilliót.

Ha életben marad Livius Drusus, talán még keresztülvizsi az itáliaiak megállampolgárisítását. Úgy, de ez esetben hova leendett ezen félmillió új római állampolgárral azután a hagyományok eddigi letéteményeseinek, a patriciusi maradványoknak, a nobilitásnak, a lovagi rendnek döntő befolyása ama százados nagy érdekközösségben, melyet az ösök kegyeletével üzérkedő legenda, a »Romulus fideicommissumá«-nak nevezget vala? — Még a Drususnak saját pártjában is meghökkent e gondolattól az a bizonyos »jól fegyelmezett önzés,« a melyet Ihering oly találólag nevez a római génusz egyik legjellegzőbb vonásának: csak a plebs egyrésze, csak az üzérvilágtól távol álló, csekély számú fölvilágosult értelmiség volt hajlandó Livius Drususnak e javaslatát is támogatni magában Rómában: odakünn azonban eltekintve a latinoktól úgy szólván egész Italia. Igen; Ilire járt Rómában, hogy az italicusok már ezidétt szörnyű pártszövetkezetté tömörül-

1) Demokr. II. jegyz.

2) U. o.

3) U. o.

tek, pártszövetkezetté, a melynek tagjai megesküvének, nemcsak arra, hogy hazájokul fogják tekinteni Rómát, de egyúttal arra is, hogy mindenha jóltevőjükül fogják tekinteni Livius Drusust.

Ez természetesen csak annyit jelenthetett hagyományos római fölfogás szerint, hogy Livius Drusus csak azért akar az itáliaiak államjogi helyzetén törvényhozás útján segíteni hogy azután, ha egyszer föl lesznek majd avatva az itáliaiak százezrei római állampolgárokká, ezen új állampolgárok sok százezernyi tömegének segítségével fölküzdhesse magát az államhatalom élére, kényúrul vethesse föl magát egy egész másneművé alakulandott nagy állam fölé, letiporva a quiriteket, letiporva magát a Romulus fideicommissumát és az összes szent tyúkokat, meg mindazon húsos fazekakat, a melyek a conservatív római fölfogás szerint az eddigi római állampolgárok Lareseihez és Penateseihez oly elválaszthatatlanul oda tapadnak vala.

Livius Drusus tehát kimondotta e világra szóló nagy reformeszmét, a mely, ha most békés, törvényhozási úton tetszet ölthet, Róma jövőjének s vele valószínűleg Európa jövőjének egészen más alakot kölcsönözhet vala, szerencsés körülmények közt, a maga majdani természetes fejlődésében; igen, Livius Drusus kimondotta az eszmét: de a szűklátókörű hagyományos római önzés megrettent ezen gondolattól. A conservatív érdekek solidaritása meg is találta csakhamar a maga gyakorlatias, hazamentő pártpolitikussait, a kik leszavazták Livius Drusust, és mert nagyon is észrevették, hogy a jövő évre megejtett néptribuni választásoknál az italbarátok rútkisebbségben maradtak, a conservatív római pártpolitikussok a meggyilkolt nemeslelkű tribün teteme fölött, még egy, oly törvényhozási actusra is engedik most magokat ragadtatni, a melynek jelentőségét a conservatív állambölcsek a magok szellemi korlátoltságában távolról sem sejtették még ugyan, de a mely törvényhozási actus később, az idők folyamában, a legveszélyesebb praecedensül szolgált a szabadság letiprására vállalkozó nagy katonai demagógok érdekében.

A »Lex Varia de maiestate«-t értem, ¹⁾ azon törvényt,

¹⁾ V. ö. Mommsen, Röm. Gesch. II., ii. kk.

melyet a lovagi rend bérencze, L. Varius hozott javaslatba, ¹⁾ és a mely a római köztársaság örök szégyenére — nyomban érvényre is emeltetett. E törvény alapján azután meg is indult a hajsza mind azok ellen, a kik az itálieiak megállampolgárisítása mellett, bármennyire békés, alkotmányos szellemben is, buzgólkodni merészelnek vala. Még Scaurus, az elismert jogtudós és politikai tekintély sem kerülhette el az üldöztetést: a conservatív állambölcsesség meg akarta semmisíteni ezt az egész nagy és korszerű mozgalmat: mintha teljesen megfeledkezett volna mind azon ünnepélyes ígéretekről, a melyek e részben római részről a veszély pillanataiban már anyyszor tettek voltak!

»Mors Drusi iam pridem tumescens hélium excitavit Ttalicum,« mondja Vellejus, ²⁾ és csakugyan ki is tört Livius Drusus halálával, nyomban, a szövetséges népekkel a háború. Az emberi szabadság szempontjából tekintve, Ttalia népeinek ezen fölkelése a hódító Róma ellen a szó teljes értelmében megérdemli a függetlenségi liarcz nevét, sőt higgadt tárgyilagossággal tekintve, a »sociusok« szervezkedése a piceniek által lakott északi tájaktól le egész Apuliáig, egy nagy szövetséges társasággá, megérdemli, hogy az alkotmánytörténelem gondolkodó bűvárai olybá tekintsék a gögös Róma társnépeinek ezen alkotmányozási műveletét, mint határozott haladást az alkotmánypolitikában, szemben a Romulus fideicommissumának százados nagy hazugságán nyugvó városállam szervezetének immár minden irányban nyomasztóvá vált

¹⁾ Cic. Cornel. Ascon. 79.; Appián. T. 37.; Valér. Maxim. VIII. G., 4.; Asconiusnál (22.): »ut quaereretur de iis, quorum ope, consiliove socii contra populum Romanum arma sumpsissent.«

²⁾ Veil. II. 15. — Cic. Nat. Deor. III. 33. — Hsl. ö. Bemmelen, De M. Livii Drusi patre et filio tribunis plebis 1827. — Ahrens, M. Livius Drusus, der Volkstribun des Jahres 66,3—1835. Corp. Inscr. Lat. I. p. 189—192. — Klebs, De scriptoribus aetatis Sullanae, 1876. — Beter, Histor. Eom. Frgm. I. p. CCLXXVI. és 195. kv. 11. — Kiene, der röm. Bundesgenossenkrieg, 1845. — Lau, L. Corn. Sulla, 1855. — Farrisus Jul. Victomál, Ars rhetor. 51. — Mérimée, Études sur l'hist. Bomaine I. Guerre sociale, 1844. — Kampe, Jo Jahrb. XLVI., 1846. Hsl. ö. Herzog G. u. S. Röm. Staatsverf. I. ii. hh. — Hsl. e. Mommsen, Röm. Gesch. és Ihne, Röm. Gesch. ii. hh.

tarthatatlanságával. Romulus ős városa ezidétt már egy egész világbirodalmat hajtott volt többé-kevésbé türhetetlen igájába; meghagyta ugyan számos levert nép városának az önkormányzatát a helyhatósági ügykörökben: ámde a souverain államhatalmat e sokszázfélékép tagolt és sokszázfélékép fokozott közületek sok milliónyi ú. n. szabadlakója fölött utóvégre mégis csak az a néhány száz római senator és az a néhány ezer római állampolgár gyakorolta, a ki Rómában lakott, vagy legalább is oly közel lakott Rómához, hogy a csakis Rómában gyülekező comitiákra egész kényelemmel el-ellátogathatótt. A képviseleti rendszert a római alkotmányjog nem ismerte; Valerius Poplicolától le egész a sociusok szervezkedéséig nem akadt egyetlen egy római államférfi, a kinek csak valaha is megvillant volna az agyában a népképviselet eszméje, és így Róma Európa, Ázsia és Afrika jórésze fölött uralkodhatott már ugyan, de azért még mindig nem birt kibontakozni a maga hagyományos, botor város-állami jellegéből. Most az Italiában lakó sociusok tettek első ízben öntudatlanul is kísérletet a képviseleti eszmével. Livius negyvenkettedik könyvéből és Gellius tizedik könyvéből láthatjuk némi nyomait még azon szenvedéseknek, a melyek Róma fenhatóságából e társnépekre áradtak volt: nem csoda, ha most, látva, hogy mikép bánnak az ő szószóloíkkal Rómában, marsiak, marrucinok, paelligniek, vetirok, picentiek, frentanok, hirpinok és lucanok tömegesen fegyvert ragadnak Róma ellen, és lerázva legalább egy pillanatra — nagyobb mérvű római haderő távollétében a rabigát, egy új, szövetséges államot alkotnak »Italia« név alatt, Corfiniummal melyet Italicának neveznek vala el — mint szövetséges fővárossal. Consult, még pedig kettőt, és 12 praetort választanak római mintára: de már a senatust korántsem római mintára alakítják meg, hanem legalább első ízben képviseleti alapon, az új szövetséges állam kötelékébe tartozó népek képviselőiből.

Kiene is fölismeri itt »den Anfang einer wirklichen Repraesentativverfassung,« ¹⁾ — Mommsen határozottan ta-

¹⁾ Kiene, 190. I. Hal. ö. Mommsen, Köm. Gesch. II. 230. Herzog I. 4-94. 1.

gadja a képviseleti eszmét, de álláspontját nem is kíséri meg közelebről igazolni; legfőlebb annyit mond, hogy „nincs sehol a forrásokban fölemlítve, hogy a Confiniumban székelő senatus tagjai az egyes községek deputatusai lettek volna,¹⁾ és azután Diodorosra,²⁾ Strabonra³⁾ hivatkozik, mint a kiknek szavaiból az tűnnék ki, hogy az itáliaiak szövetséges köztársaságának ezen 500 tagból álló senatusa csakis a római ősenatus mintájára lett volna alakítva. Igen, de hát elég súlylyal bírhatnak-e a különben oly gyakran megbízhatatlan Diodorosnak azon általánosságban odavetett szavai, hogy xatoi |u|l|7|c|j|t|v T'iji e l'(a|raix^(; xai ex zaXaiouú Td?s<->-? És mit mond Strabon? Vájjon kimerítőleg akar e valóban tudós és élelmű geograph az itáliai szövetséges köztársaság alkotmánya felől nyilatkozni? Ilyesmí nem is juthat eszébe a maga geographiai munkájában az érdemes apameai Írónak, a ki sokkal későbbben élt, semhogy hiteles forrásokból egészen kimerítő fogalmat alkothatott volna magának, ezen Róma ellenfegyvert ragadott, s Róma által csakhamar le is vert népek szövetséges alkotmányának egyes részletei felől. Egyébiránt Strabon csak annyit mond, hogy a consulokat és praetorokat kézfölemeléssel — azaz nem sorshúzás útján — választották — **χαριστονοσίν ύπάτους και στρατηγούς,** — a mi által még épen nincs igazolva, hogy Strabon határozottan azt akarta volna mondani, hogy csakis holmi confiniumi, legendailag megdicsőült családfájú patres conscriptik vagy quiritek lettek volna hivatva az itáliai szövetség két consulát és tizenkét praetorát választani. Másfelől Mommsen feledni látszik, hogy itt egy szövetséges köztársaság senatusának első ízben egybeállításáról volt szó; oly frigy-államról, vagy, ha tetszik, tán oly confoederatióról, a melyet a legkülönbözőbb, egymástól távol lakó, részint latin, részint osk nyelveken beszélő népek képeztek, s a melyek — mint e szövetség érmeiből, ezüst pénzeiből még ma is látható — oly szívósan ragaszkodtak saját egyéniségökhöz még e szövetség keretén belül is, hogy a latin nyelv mellett az

¹⁾ Rom. Gesch. II. 230: »dass die Senatoren von Reclitswegen von den Gemeinden deponirt werden sollen, ist nirgends überliefert.«

²⁾ Diód. XXXVII. 2.

³⁾ Strab. V. 4., 2.

osk nyelv hivatalos használatát is fõntartották a maga államjogi érvényében, sõt az osk nyelv és a latin nyelv uralmának földiratilag megfelelõ két külön területet állítottak föl a szövetséges köztársaságban, mindegyik területnek élére egy-egy *consult* és hat-hat *praetor* állítván, csakhogy az egyes részeknek, a latin vagy az osk használatában nyilatkozó egyénisége valamikép csorbát ne szenvedjen.

Hogy lenne tehát képzelhetõ, hogy mind e népek most egyszerûen nagy hirtelen lemondottak volna arról, hogy a szövetség senatusában, a melyben tömegesen részint az 500-han megállapított tagszám, részint a nagy távolság miatt meg nem jelenhettek, a magok speciális nemzeti és állami érdekeit saját megbízottaik által képviseltessék, és egyszerûen belenyugodtak volna abba, hogy az az 500 szövetségi senator ott a *pacligni* kis városkában, *Corfinium*ban, mindmegannyi benszülött õsi családfájú *patricius*féle elõkelõsége legyen kizárólag ezen most hirtelen kiszemelt szövetségi székvárosnak, a mely annyi nemzettel szemben különben semmi tekintetben sem tarthatott amúgy sem igényt arra, hogy a szó antik értelmében élõhelynek tekintessék, holott hajdan és még ezidétt is, Róma egyéb meghódított népei fölött nem mint szövetséges székváros, de mint vallásos jogalapban gyökerezõ élõhely gyakorolta tényleg a maga uralmát? A *pacligniek* városa volt *Corfinium*: úgy de a *pacligniek* nem hódították meg sem a *picéntieket*, sem a *marsiakat*, sem a *samnitokat*, sem a *lucanokat* vagy *apuliaiakat*; mind e népek hatalmasabbak voltak a *Corfiniumot* lakó *paclignieknél*, és mint ilyenek, mint hatalmasabbak léptek szövetségre most az utóbbiakkal: lehet-e tehát józanúl azt gondolni, hogy mind e hatalmasabb népek lemondottak a szövetség senatusában, ha nem közvetlen, hát közvetett úton küldöttek, azaz képviselõk általi részvétel jogáról a náluk sokkal jelentéktelenebb, *Corfiniumot* lakó *pacligniek* kedvéért?

Egyébiránt maga *Mommsen* is érzi az õ merev tagadásának tarthatatlanságát, midõn azt mondja, hogy »mân wird bei der ersten Zusammensetzung natürlich (!) für eine einigermassen gleichmassige Vertretung (!) der insurgirten Stiidte

gesorgt haben,»¹⁾ tehát Mommsen maga sem bírja elképzelni másképp e szövetséges köztársaság 500 tagból álló senatusának első ízbeli egybeállítását, mint képviseleti alapon: hogy állíthatja tehát mégis e helyütt oly határozottan Mommsen, hogy csakis római mintára szervezett ős gyülekezeten alapít ez az egész szövetséges köztársasági alkotmány? »Eine Stadtordnung statt einer Staatsconstitution mit Urversammlungen von gleicher Unhehülflichkeit und Nichtigkeit, wie die römischen Comitien es waren, mit eiuem regierenden Collegium, das dieselben Elemente dér Oligarchie in sich trug, wie dér römische Staat.« Yalóban csodálkozom, hogy Mommsen nem veszi itt észre az ellenmondást. Azután az sem áll, a mit Mommsen e nézetének némi fedezésére — hogy ne mondjam igazolására — hallat: hogy t. i. a confiniumi polgárjogot terjesztette volna ki ez a szövetséges köztársaság alkotmánya az összes szövetséges népek összes községeinek minden szabad lakójára. »Durch eine reine Legalfiction die Bewohner der Halbinsel zu Bürgern dieser neuen Hauptstadt (tehát mégis »Hauptstadt« és nem »Vorort«) wurden.²⁾ Már Kiene állást foglalt az ily állításokkal szemben; és Herzog is nagyon helyesen jegyzi meg, hogy Corfinium megszűnt Corfinium lenni az ily szövetséges köztársaság államjogi nyelvén, midőn ez életbe lépett és e nevet nyerte »Italica,« nem pedig ezt, hogy »Italia,« — mint a hogy Mommsen sejtetni szeretné. — »Italia,« helyesen hangsúlyozza Herzog, az egész szövetséges köztársaság államjogi neve lön: ha tehát következetesek akarunk maradni a kritikában, akkor forrásaink alapján tovább kell mennünk Herzognál: szemben Mommsen igazolhatatlan állításával egyenesen azt kell mondanunk, hogy nem a corfiniumi városi polgárjog lön kiterjesztve az új szövetséges köztársaság alkotmányozása által e szövetséges köztársaság összes szabad lakóira, hanem az egész új szövetséges köztársaságnak Italiának, állampolgári joga lön most proclamálva ezen egész új szövetséges köztársaság összes szabad lakói számára; vagy ha már egy ily, az

¹⁾ Rom. Gesch. II. 231. 1. Hsl. ö. Herzog i. h.

²⁾ Mommsen és Herzog ii. hh.

³⁾ Mommsen és Herzog u. o.

ódon világra nézve csaknem merőben új fogalom magaslatáig nem merjük fölvenni érvelésünket: akkor constatálnunk kell, hogy még az esetre is, ha csak az »Italica« város-állam polgárjoga lett volna is az egész félsziget szabad lakóira most kiterjesztve: ez már mindenesetre többet jelentett volna magában véve is, mint a corfiniumi polgárjognak, mint ilyennek kiterjesztése: mert míg Corfinium csakis egy kis félreeső néptörzs élőhelyét jelentette: »Italica« már egy nagy szövetséges köztársaságnak államjogilag szervezett székvárosa volt.

Mindent egybefoglalva, azt mondhatjuk tehát, hogy Sulát mindenesetre ezen corfiniumi alkotmányozás mozzanatai már jókorán gondolkodóba ejthették oly irányban, a mely előttünk egészen más háttért kölcsönöz azon alkotmányjogi rendelkezésének, hogy a senatus 300 új tagja fölött a comitiálcát leszavaztatta, mint a hogy ezt Mommsen magyarázni hajlandó. ¹⁾

II. Vizsgáljuk már most, minő phasisokon ment keresztül az az államformatani valami, a mit a történétírók római császárságnak szoktak nevezni Sulla »legibus scribendis ac reipublicae« dictatorsága óta le egész azon időpontig, a melyben ez a császárság csakugyan azzá vált, a minek azt az államtudományi kritika szemüvegén át egész Nagy Konstantin előtt csakugyan nem lehet fölismerni, t. i. monarchiává.

Azt mondhatjuk ugyanis, hogy Octavianus Augustus ép oly kevéssé volt még monarchiái államfő, mint a hogy nem volt monarchiái államfő a szó szoros értelmében maga Julius Caesar. Igaz ugyan, hogy a közönséges fölfogás Augustustól számítja még ma is a római császárság epocháját: ámde forrásainkat államtudományi kritikára méltatva, be fogjuk látni, hogy ez merőben téves fölfogás.

Valóban közelebbről véve szemügyre mind azon hatalmak államjogi jelentőségét, a melyeket Octavian az actiumi győzelem óta egymásután magára ruháztat, és szemügyre véve azon eszközöket, utakat és módokat, a melyek által ő Octavian, ezen hatalmakat gyakorolja vala, be kell csakhamar vallanunk, hogy eltekintve az öröklés-, illetőleg az utód-

¹⁾ L. említett, »Luc. Corn. Sulla a római alkotmányjog történelmében« című értekezésemet, 32. s kv. 11.

nevezéstől, Octavianus Augustus az actiumi győzelemtől le egész haláláig soha, egy pillanatig sem állott még csak oly közel sem egy monarchiái államfő felségi jogköréhez, mint a hogy közel állott ahhoz életfogytiglan való dictatorsága alatt Július Caesar.

Nem azon tizenegy napi dictatorságát értem, a melyre a 49-dik év augusztus 31-dikén vagy Gruiraud számítása szerint október 15-dikén nevezette ki magát Lepidus praetor által, tehát alkotmányellenes módon, habár Lepidus praetort e dictator-nevezésre a tributa comitiák tüzetes határozata hatalmazta is föl; nem ezen dictatorságát értem Caesarnak, ám-bár elismerem, hogy a hitelügy rendezésére vonatkozó törvény kibocsátása, mint Mommsen helyesen megjegyzi, már ezen rövid éltű dictatorságát is inkább a Sulla-féle »dictator legibus seribendis ac reipublicae constituendae« jogkörével látszik rokonságba hozni, mint a második páni háború előtt dívott, történelmi fejlődésit dictatorsággal. ¹⁾ Nem is azon teljhatalomra ezélok, a melyet Dión szerint ezen 11 napi dictatorságról lemondása után szavaztatott meg magának Caesar állítólag a senatus által, tekintettel tán az év hátralevő részére és a jövő évre vállalandó eonsulságot illetőleg.²⁾ Nem ezen állítólagos teljhatalomra ezélok, melynek igazolására sem magánál Caesarnál, sem Cicerónál nem találjuk főlemlítve az illető senatusconsultumot, — oly kérdés, melyet egyébiránt Mommsen és Herzog búvárlatai mind e pillanatig homályban hagytak. Sőt még Caesarnak azon különböző dictatorságait sem óhajtom párhuzamba vonni az Octavian államjogi állásával, a mely dictatorságokat Caesar a Kr. e. 48-dik évtől a Kr. e. 44-dik évig viselt: mert Caesarnak ezen dictatorsága, helyesebben ezen egymásután viselt dictatorságai is csak bizonyos számú évekre vagy legalább bizonyos

¹⁾ Caes. Bell. Civ. III. 1.2.; Fást. Gapit. 49. év. Caes. Bell. Civ. II. 21., 5. — Mommsen Corp. Inscr. Lat. I. 431—53. — Mommsen »B. Staat.sr.« II. 1. 663. kv. 11.

²⁾ Dio Cass. XLI. 36: τὴν δὲ δύναμιν τὴν τε ἔργων αὐτῆς καὶ πάντο ἄνευ διὰ χειρὸς ἔσχεν· τῆ τε γὰρ παρά τῶν ὀπλων ἰσχυρεῖ ἔχρηστο, καὶ προσέει καὶ ἐξουσίαν ἔννομον δῆτινα παρά τῆς ἐκεῖ βουλῆς προσέλαβεν· πάντα γὰρ μετ' ἀδείας ὅσα ἂν βουλήθῃ πράττειν οἱ ἑπιτεράπη.

időhuzamra szólották, megfelelőleg a törvény, az őt dictatorrá avató illetékességi törvény által eléje tűzött magasztos cél-
nak, és később Kr. e. 45-ben határozottan egy-egy évre szóló
főhivatalul ruháztatott rá megint a dictatorság a régi albai
dictatorság mintájára. Caesar 44 elején mondott le ezen egy-
egy évre szóló, bár törvényszerű szakadatlan megújítás foly-
tán egyfolytában négy éven át viselt dictatorságáról, és
ugyancsak a Kr. e. 44-dik év elején az életfogytiglan való dicta-
torsággal ruháztatta föl magát. Cicero Philippica«-iból¹⁾
kítűnik, hogy ugyancsak február 15-dikén 44-ben már Caesar
mint életfogytára nevezett dictator gyakorolta a legfőbb
hatalmat, a mi egyébiránt teljesen egybevág a capitolini
»Fasti« egyik legújabbán fölfedezett töredékének tanúság-
tételével és Josephus híradása ezen tanúságtétellel szintén
megegyeztethető. E szerint Caesar, ki már Alexandriában léte
alkalmával fölruháztatta magát a tribunicia potestással. a
Kr. e. 48-tól 44-ig terjedő négy év folyamában óriási mér-
vekben központosítva tartotta ugyan már kezében, és ugyan
törvény alapján mint dictator legibus scribendis ac reipublicae
constituendae a legfőbb hatalmat: ámde a mandátum, melyet
e részben neki a törvény adott, mégis csak ideiglenes volt,
és a ki ily alapon gyakorolja csupán egy-egy évre a legfőbb
hatalmat, az monarchiái államfőnek azért még épen nem
nevezhető, jóllehet a tribunicia potestas, melyet magának Ca-
esar megszavaztat vala, számára még a dictatori mandátum
megszűnése utáni időkre is a saját személyének sérthet-
lenségét biztosította volt.

Egészen más természetű volt azonban Caesar államjogi
állása a Kr. e. 44-dik évi február 15-dikén, sőt már ezen évi
január havában: ekkor már az életfogytiglan való dictatorságot
de legibus scribendis ac reipublicae constituendae egyesítette
a saját személyében az életfogytiglan való tribunicia potestással
iszonyú jogkör és hatalomkor Rómában és az egész római
birodalomban, teljesen törvényszerű alapokon! Mint dictator
legibus scribendis ac reipublicae constituendae korlátlanul
gyakorolhatta nemcsak a végrehajtó és a bírói hatalmat, s

¹⁾ Cic. Philipp. II. 34., 87.

nemcsak a törvényhozó hatalmat az öröklött alkotmányjog keretén belül: de gyakorolhatta mind ezeken kívül még az alkotmányozó hatalmat, az egész államszervezet, s az egész haderő élén, mely fölött most már nemcsak mint imádott, diadalmas hadvezér parancsnokolt tényleg, de a törvény rendeleténél fogva is, ugyancsak mint az életfogytig tartó dictatorság letéteményese, forma szerint fölavatott letéteményese, a ki a ráruházott tribunicia potestasnál fogva személyére nézve sérthetetlen, mint a nép elmozdíthatatlan szószólója, mint a nép akaratának feleletre nem vonható megszemélyesítője. Caesar akkor 44-ben, február 15-dikén, már többé nem magistratus volt, hanem souverain jogokat életfogytig gyakorló, és feleletre nem vonható, sérthetetlen államfő. Ahhoz, hogy a szó szoros értelmében monarchiái államfővé legyen: csak egy hiányzott még, a felségi jogkörnek azon eleme, a mely öröklési alapra lett volna fektetendő, halála után, törvényszerűleg az általa gyakorolt hatalmak összességét, vagyis a legfőbb hatalmat, mint ilyent. Csakis ezen elem hiányzott még Caesar ledöfötése előtt egy hónappal az ő felségi jogköréből, arra nézve, hogy monarchiái államfőül lett volna tekinthető. Ezt azonban nem érthette el. Oda tették a szobrát a királyok, az istenek szobrai mellé; oltárokat, templomokat emeltek az ő istenségének, még törvényt is alkotott az előtte porba omló nép, törvényt, a mely Róma minden hajadonát, minden férjezett hölgyét az ő vágyainak rendelkezésére bocsátja vala: ámde azt a jogot, hogy ő saját *magának*, vagy akár egy consul, akár a comitiák, akár a senatus, vagy bárki más *neki* még az ő életében az általa gyakorolt legfőbb hatalom örökösül jogutódot állíthasson, ezt a jogot nem bírta elérni a maga csodás szárnyaltában, még ez idő szerint Rómában, még az ő vakmerő csillagzata sem! És épen ezért nem volt ő még államtudományilag szólva, monarchiái államfő, s Róma épen ezért nem volt még ez idő szerint monarchia.¹⁾

Nevezessen félre bennünket a senatus azon határozata, a mely elrendeli vala, hogy ez a czim »imperator« minden hagyományos szokás ellenére az ő nevének ne utána, de eléje

¹⁾ »Demokr.« II. jegyz.

téessék, és hogy ez a cím, ez a neve elé tűzött »imperator? átszálljon az ő törvényes férfi sarjadékaira, illetőleg azon jogutódára, a kit fiává, magánjogi örökösévé volt fogadandó. Ez az »imperator« cím Caesar idejében távolról sem jelentett még olyasmit, a mi csakis valamely monarchiái államformának lehetett volna kizárólagos vonása. Ez a cím, hogy »imperator« Caesar idejében csakis azt jelentette, hogy diadalmas hadvezér, a kit ilyenül mint győzött szoknak vala a légiók a csatatéren már az idősebb afrikai Scipio óta, közvetlenül a kivívott diadal után harsányhaugon üdvözölni és egészen a triumphus megtartásáig folyton ekkép is czímezgetni. Saját-szerű katonai díszrangjelző volt e cím »imperator« a Caesar idejében még, semmi egyéb; s elannyira nem rejtett benne semmiféle vonatkozás egy vagy más államfői attribútumra, hogy egyazon időben többen is elnyerhették, és tényleg el is nyerték ezen díszrangjelző katonai címet; így többek közt elnyerte azt Ciliciába érkezte után még az ugyan-csak nem katonás természetű könyvmoly, Cicero is. Ha tehát hozott is a senatus oly liatározatot, a melynek értelmében a Caesar adoptívfia Caesar magánvagyonán kívül még e katonai díszrangjelző »imperator« címnek a saját neve előtt visellietési jogát is volt öröklendő: a senatus ezen határozata még épen oly kévéssé involvált magában trónöröklési intézkedés megtételére czélzó törvényhozási kísérletet, ¹⁾ mint a hogy nem involválna Délamerika vagy Középamerika valamelyik köztársaságában ma. ha a törvényhozótestület azt határozná, hogy egyik vagy másik tábornok, az ő győzelmei jutalmául ezt a címet, hogy »diadalmas hadvezér« vagy pl. ezt, hogy »Conquistador« a neve előtt viselhesse, illetőleg fiutódára is átszállíthassa.

Ugyanez álla »parens patriae« díszjelzőre nézve is. Ez a díszjelző, hogy a »haza atyja« nagyon monarchiáikig hangzik ugyan manapság; de már jóval Caesar kora előtt, már a köztársaság virágzásának idejében is, alkalmazták Rómában e díszjelzőt egy vagy más rendkívüli érdemekkel tündöklő állampolgár kitüntetésére; nem involvált az magában semmiféle jogot, még kevésbbé oly előjogokat, a melyek csakis felségi jogkörre

¹⁾ u. o.

emlékeztethetnének. Sőt nem tették ezt még az istentiszteletnek azon elemei sem, de iure, a melyekkel az inaszakadt szolgáléik öség, a pharsalusi, thapsusi, mundai győzöt, és a nép nagyhatalmú, pazar megvendéglőjét, a maga aljas csúszás-mászásában néphatárzatok, senatusconsultumok alakjában, meg máskép is környezeti vala.¹⁾ Annyira elszokott a századok folyamában a monarchia műszavaitól ez a római nép, hogy képes volt ugyan a maga fertelmes elaljasodásában elismerni akár az isteniségét ez ellenállhatatlan hatalmú nagy katonai demagógnak, a ki magát anyai ágon amúgy is Venus istennőtől származtatta, s képes volt ugyan kivetkőzni a maga emberi méltóságából az egész utókor színe előtt azon borralalóért, a melyeket tőle remélt: de nevet, államjogilag talaló nevet adni még a legfőbb hatalom egy ily emberfölötti fényben, s emberfölötti erővel megjelenő letéteményesének is, tényleg csakugyan a maga korlátlan urának és gazdájának, még mindig nem volt hajlandó. Inkább Jupiterhez hasonlítottta a római nép Caesart: csakhogy ne kelljen őt legalább nyíltan Romulushoz, vagy Tarquiniushoz, csakhogy ne kelljen őt nyíltan a királyokhoz hasonlítani.

Nem; Caesar nem bírt lenni monarchiái államfővé; nem volt ő monarcha a szó államtudományi értelmében soha egy pillanatig: és mert nem volt monarcha, nem lön általa, nem lön alatta monarchiává Róma, hanem megmaradt úgy alatta, mint utána még jó ideig, annak, a mi a királyság megszüntetése óta volt, megmaradt köztársaságnak.

Tekintsük már most azon hatalmak természetét, a melyeknek összességét Octavianus Augustus az actiumi csata napjától le egész haláláig a saját személyében központosítva gyakorolta. Maga Octavianus Augustus mondja a »Monumentum Ancyranum«-ban,³⁾ hogy »Dictaturam et absenti et praesenti mihi datum a senatu populoque M. Marcello et

¹⁾ U. o. Hsl. e. Mommsen. Rom. Staatsr. II. 2., 416.; Rom. Gesch. III. i. h.

²⁾ Mommsen és III. Napoléon (»Vie de César«) sajátzerú álláspontjának kritikai megvilágosi tására nézve I. .Demokr.« II. jegyz.

³⁾ Mon. Anoyr. I. 31. Hsl. e. Veil. Pater c. II. 89.; Dio Cass. LIV. 1. Lili. 17.; Sueton. Aug. 52. De Vir. illustr. LXXIX. 7.

L. Arruntio consulibus non accipi.« Teliát megtörtént a kísérlet, még pedig 22 évvel Kr. e., hogy Octavianus Augustus dictatorsággal ruháztassék föl, és ugyan szintúgy, mint Caesar a legmagasabb fokú dictatorsággal, a dictatorsággal legibus scribendis et reipublicae constituendae, és nem egy consul volt most, mint eddigelé törvényerejűleg szokásban állott, de maga a nép, a comitiák és a senatus volt ezen valószínűleg élethosszra szánt dictatorságot Octavianra ruházandó. Ámde ő nem fogadta el a dictatorságot, amivel azután az ő végrendeletszerű művében, a »Monumentum Ancyranum«-ban fennen dicsekszik is. Nem fogadta pedig el a dictatorságot azért, mert óvatos természeténél fogva nem akarta tényleg már amúgy is gyakorolt hatalmi körét oly intézmény behozatalához kötni, a melynek megállandósítása maga ellen zúdította volna az örökölt köztársasági formák összes barátait. Igen, itt egy intézmény behozataláról volt szó: mert azt a dictatorságot, a melyet comitiák és senatus Octaviannak fölajánlottak volt, ezt nem örökölte Caesartól. A Caesar dictatorsága, a Caesar felségi jogköre megszűnt abban a pillanatban, a melyben a megsebzett Caesar lehanyatlott az összeesküvők törétől. Octavian Caesarnak csak magánjogi örököse volt, és a római nép még Caesar halálának évében törvényt alkotott, M. Antonius indítványára, törvényt, a mely az ilyen dictatorságot legibus scribendis et reipublicae constituendae, valamint a Decemviratus följújtását is a jövőre nézve örökre megtiltotta; sőt e törvény törvényen kívül helyezte már előre mind azt, a ki valaha ily dictatorságot fogott indítványozni, mind pedig azt, a ki bármikor is egy ily dictatorságot fog elfogadni, és jutalmat tűzött az ily gonosztevők fejére. ¹⁾

Más szavakkal, Octavian nem tartotta czélszerűnek elfogadni e dictatorságot, még az ő tényleges világraszóló hatalmának delelőpontján sem: mert attól tartott, hogy azon eltávolodást a köztársaság öröklött formáitól, a melyet egy ily dictatorságnak, mint intézménynek behozatala a monarchiái államforma felé fogott volna szemlátomást irányozni, ezen

¹⁾ Hsl. e. Mommsen, Rom. Staatsr. II. 2. 723—744. Herzog, Gesch. u. System d. Rom. Staatsverf. II. 1. 7. s kvv. 11.

eltávolodást az öröklött formáktól megsokallhatják vala még a megvásárolható comitiákon is, szintúgy mint a szolgalelkileg görnyedező senatusban. Octavian nem akart ennyire menni; ő beérte kevesebb is az intézményies formákban; tudta, hogy annál biztosabb nyugalommal fogja élvezhetni a tényleges hatalmat, a gyakorlatban, mennél kevesebbet fogad el az intézményes elméletben. Okult Caesar példáján: nem akarta magára nevelni a Cassiusokat és Brutusokat, és mert ezt nem akarta, nem reformálni, nem monarchiáivá átalakítani törekedett az államot, hanem egyszerűkig kijátszani, rászedni, megcsalni és egyúttal törvényes formák, köztársasági intézmények segélyével ártalmatlanná akarta tenni a köztársasági elemeket.

Hogy pedig az, a mivel Octavian az intézményi formák szempontjából beérte, csakugyan jóval kevesebb volt a Caesar által a 44-dik év február közepe táján már törvényszerű alapon, forma szerint gyakorolt életfogytig tartó dictatorságinnál: ez fölül áll, a római államjog ismerőinek szemében, minden további kétségen.

Az actiumi győzelem után Octavian elsőben is az imperatori czimet, mint állandót ruháztatta magára¹⁾ (29-ben Kr. e.); ekkor már élvezetében volt a tribunicia potestással járó sérthetlenségnek, melyet, ha hihetünk Dión 51-dik könyve egyik helyének, csakis egy évvel előbb, Appianos és Orosios híradásai szerint azonban már 36-ban adományozott volna neki a senatus és nép.²⁾ Egy évvel később, Kr. e. 28-ban visszaadta Octavian a senatusnak és népnek azon rendkívüli hatalmakat, a melyeket ő még mint triumvir reipublicae constituendae bír és gyakorol vala, még pedig az actiumi csata óta triumvirtsak nélkül egyesegyedül: vagyis visszaadta a senatusnak és népnek, mint Dión mondja, a fegyvereket, a

¹⁾ Dio Cass. LI. 19. — Appián. Civ. Y. 132.; Oros. VI. 18. Helyesen jegyzi meg Madvig, Yerf. u. Verw. Bóm. Staat. I. 530., hogy más jelentőségűnek kell lenni az akkor ráruházott tribunicia potestasnak, mint annak, a mely 23-ban ruliáztatott reá, már csak azért is, mert 36-ban még Antoniussal együtt volt Octavian triumvir reipublicae constituendae. Hsl. e. Mommsen.

²⁾ Dio Cass. LUI. 2., 3. H.sl. u. o. 17. Hsl. e. Tacit. Annal. III. 28.

hivatalokat, az állami jövedelmeket és a törvényhozást ὄπλα, τέλη, προσοδοί, νόμοι. — Octavianus Augustus államjogi állása csakis ezen pillanattól fogva kezdi nyerni a maga törvényszerű szabályozását: törvényszerű alapon nyugodott ugyan az ő most letett hatalmi köre is, de csak annyiban, mint a triumvirátus egyik tagjéé; Actiumnál kidőlt mellőle Antonius, és így kizárólagos birtokosa maradt egy oly hatalmi körnek, a mely őt de iure csakis mint triumvirt illette volt; a bitorlás tehát az actiumi csata óta egész a 28-diki letételig annyival inkább nyilvánvaló, minthogy Octavian ez idő alatt sem dictatorságot, sem egyéb mandátumot nem nyert arra, hogy a legfőbb hatalmat egyesegyedül ő maga gyakorolja.')

Tehát 28-ban letette az általa bitorolt rendkívüli hatalmakat. Miután pedig letette e rendkívüli hatalmakat, nem lehet őt, Octavian, nagyobb mérvben a monarchiái államforma megalapítójának tekinteni, mint Caesart. Nem, még azon esetben sem, ha az általa az actiumi csata óta bitorolt hatalmak összessége közelebb állott volna is egy monarchiái államfő felség-jogkörének teljességéhez, mint a Julius Caesar életfogytig tartó tribunicia potestással kapcsolatos életfogytig tartó dictatorsága legibus scribendis et reipublicae constituendae. Hogy azonban ez utóbbi, t. i. a Julius Caesar által ez utóbbi alakban törvényszerű alapon gyakorolt dictatorság felségi jogköre nagyobb volt az Octavian által az actiumi győzelemtől 28-ig törvényszerű alapon gyakorolt hatalmi körnél, ez fölül áll minden kétségen, már csak azért is, mert Octavian nem lón dictatorsággal, életfogytig tartó dictatorsággal fölruházva, legibus scribendis et reipublicae constituendae, hanem csakis mint öt-öt évre elismert triumvir gyakorolta, illetőleg bitorolta az actiumi győzelemtől egész 28-ig ama rendkívüli hatalmakat, a melyek összessége nem nyert államjogi kifejezést, államjogilag megállapított egységes műszó által, mint nyer vala a Caesar életfogytig tartó dictatorsága.

Az a kérdés merül tehát már most föl, hogy vájjon minő hatalmakat gyakorolt Octavian 28 óta egész haláláig, vájjon

1) L. Demokr. XI. jegyz.

törvényszerűleg gyakorolta-e azokat, s vajjon ezen hatalmak összessége vetekedhetik-e államjogi jelentőségben a monarchiái államforma irányában, egybevetve a Caesar életfogytig tartó dictatorságával legibus scribendis et reipublicae constituendae?

Octavian 28-ban helyreállította csakugyan a köztársaság öröklött alakját, tekintve legalább a legfőbb hatalom gyakorlásának módozatait, sőt tekintve magokat a legfőbb hatalom letéteményeseit, a senatust, a comitiákat és ezek jogköreit. Csupán két nagyfontosságú intézmény életbeléptetését kezdeményezte ő, ellenkező, t. i. monarchiái irányban. Az egyiket ugyancsak mindjárt 28-ban, midőn magát e czímmel »princeps«, és azután 23-ban, midőn a »tribunicia potestas«-sal ruháztatta föl magát e szónak azelőtt soha nem dívott értelmében.

E cím »princeps« — akár vonatkozott az az összes állampolgárok legeljére, mint Mommsen, akár pedig csakis a senatus legelőkelőbb tagjára, mint Madvig ¹⁾ akarja, nem most, nem 28-ban és nem is Octavian által lőn első ízben gyakorlatba hozva. Viselte azt már Pompeius is és viselték már ennek előtte mások is;²⁾ az által azonban, hogy Octavian azt 28-ban magára ruháztatta, és tényleges uralkodó hatalmának jórészét, habár csak közvetve is, e czímen gyakorolta egész haláláig, de méginkább az által, hogy Octavian utódai a legfőbb hatalom gyakorlásában, Tiberius különösen a »princeps« czímen gyakorolták az Augustus által gyakorolt hatalmi kör legfőbb elemeit, ez által létrejött a »principatus« alkotmánytörténelmi fogalma oly értelemben, hogy abban a pillanatban, a melyben ezen »principatus« fogalma államjogi érvényesülést nyert a Tiberius hatalomra lépte alkalmából, Róma megszűnt lenni köztársaság még a szónak azon értelmében is, a melyben köztársaság volt Octavianus Augustus korában, és Tiberius alatt oly államformába csapott át, a mely nem volt ugyan a szónak államtudományilag szigorú értelmében valóságos monarchia még, de »szabad köztársas-

¹⁾ Die Verf. u. Yerw. d. Kōm. Staates I. 527. s köv. 11.

²⁾ L. Demokr. II. jegyz.

ságnak« sem volt többé nevezhető. Vannak, a kik »átmeneti válfajul« hajlandók beilleszteni ezen válfajt a köztársaság és a monarchia közé: én, ki a »köztársasági államforma« fogalmát nem szorítokzatom kizárólag a »szabadköztársaság« »Freie Republik« — fajtáinak összességére, a tágabb értelemben vett köztársaságnak — »Freistaat« — oly válfajául vagyok hajlandó azt elismerni, a mely ellentétben a praesidentialis, consularis, directorialis, tanácsilag, conventileg és ösgyűlésileg kormányzott, illetőleg uralt köztársaságokkal, tehát »szabad köztársaságokkal« ott foglal helyet a katonai köztársaság, a választott királyság és a Norvégiához hasonló, azaz absolut vétóval föl nem ruházott örökös államfő alatti államok mellett, a megkötött hatalmi tetőzetű köztársaságok válfajainak sorában. ¹⁾

Octavian tehát »princeps« lón Kr. e. 28-ban. Nem államfőt jelentett még ekkor a »princeps« műszó, hanem csakis oly állampolgárt, aki úgy méltóságra, mint tekintélyre, befolyásra a legelső az összes állampolgárok között, és miután őa »princeps« egyúttal — ugyancsak Octavianus kezdeményezésére »pontifex maximus,« s a mellett, »imperator,« és életfogytiglan »tribunicia potestas«-sal fölruházva volt: teliat a »princeps« valódi »magistratus«-sá lón ugyancsak még *Octavian által*. E magistratus, t. i. a »princeps« Octavian személyében épen nem volt még »legibus solutus«; nem volt a »princeps« még csak oly értelemben sem »legibus solutus«, hogy azon törvények alól, a melyek alól dispensatiónak helye volt, a senatus, illetőleg a comitiák helyett, saját maga a princeps adhatta volna meg, esetleg saját magának is a dispensatiót.²⁾ Nem; Octavian mint »princeps« oly magistratus volt, a ki semmi tekintetben sem állott fölötte a törvényeknek, hanem minden tekintetben alá volt vetve a törvények uralmának. Rangban nem áll fölötte sem a consuloknak, sem a censoroknak, elannyira nem, hogy még néhány nemzedékkel Augustus halála után Suetonius nem a princepsset,

¹⁾ L. »Elemente der Politik« című művemben Bev., 7. és köv. 1. III. e. »A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához« ez. értek. i. h.

²⁾ A »Princeps legibus solutus« fölött 1. Mommsen.

de határozottan a consulokat tekinti a legfőbb hatalom letéteményeseinek, jóllehet ekkor már consulnak lenni Rómában tényleg annyit jelentett, mint elérni a szolgálkúség netovábbját a princeps irányában. ¹⁾ Hogy azonban a »princeps«-et nem helyezte még föléje a consuloknak az Augustus-korabeli államjog: kiderül ez magának Augustusnak egy nyilatkozatából a »Monumentum Ancyranum«-ban: »Méltóságra — mondja Augustus — méltóságra több voltam mindannyiánál, de nem bírtam a kezeim közt nagyobb hatalmat, mint bárki más azok közül, a kik társaim voltak a magistratusban.« »Praestiti omnibus dignitate — ἀξιώματα — potestatis autem nihilo amplius habui quam qui fuerunt mihi quoque in magistratu conlegae.²⁾ — Tehát conlegáknak nevezi maga Augustus a princeps a consulokat, és talán még a praetorokat is. Hogy azonban Augustus ezen kifejezését »dignitate« — áft(ó)icra — sem lehet még szorosan véve oly értelemben venni, mintha az államjogilag ép oly határozottan mint tisztán, világosan, egyszer-mindenkorra megállapított állami méltóságot jelzett volna már a szónak akár középkori, akár modern monarchiái értelmében, ez meg kiderül a római állam szertartás-jogának történelméből. Ha a színházban és egyéb ünnepélyeknél magasabb, aranyozott széken ül is a princeps: a curiában és egyéb hivatalos helyiségekben csakis épen oly curuli szék jut neki, mint a többi magistratusoknak, a kiket a curuli szék joggal megillet; ismeretes az ő jogköre, valamint ismeretesek az ő díszjogai a senatusban;³⁾ és ha együtt jelenik meg a két consullal, nem előttök vagy fölöttök van a helye, hanem közöttök. Külön diszöltöny sem illeti meg őt mint »princeps«-et, hanem csak a közönséges magistratusi toga a biborszegélylyel; ünnepélyességek alkalmával csakis a közönséges triumphator öltöny díszítheti őt; a táborban pedig csakis a paludamentum, a minőt bármely »imperator« vagyis győzelmes hadvezér igénybe vehet; — koronáról, diademről, minővel Caesart kínálgatják vala Antonius bérenczei

¹⁾ Sueton. ii. hh.

²⁾ Monumentum Anoyr. i. h.

³⁾ L. Demokr. II. jegyz. — Hl. e. Mommsen, »Rom. Staatsreelit« II. 2. 770—781. 11.

a Lupercaliák alkalmával, ily diademről¹⁾ szó sincsen még a »princeps«-nél, legfőlebb babérkoszorúval övezheti a homlokát, de ezzel sem úgy mint princepsét, hanem csakis mint imperatort, vagyis mint a kellő formák közt kikiáltott győzedelmes hadvezért. Főlesküszik ugyan a hadsereg az ő nevére, de csak úgy, mikép föl szokott esküdni egyéb hadvezéreinek a nevére a köztársasági szabadság idejében; lictor is csak annyi megy előtte, tehát épen csak fél annyi lictor, mint a dictator előtt. Annyira alája van vetve a princeps még a közfegyelemnek, hogy kocsira ő neki sem szabad ülnie benn a városban, E órában, legfőlebb hordszéken — sella — vitetheti magát, a mely jog azonban nem az ő kizárólagos előjoga csupán.

Valóban, ha van valami, a mi a »princeps«-et egyéb magistratusok és az összes római állampolgárok fölé helyezi: ez az a történelmi, de azért még épen nem államjogi tény, miszerint a »princeps« Augustus óta egyszersmind elválasztbatatlanul »imperator« is életfogytiglan, s mint ilyen, proconsuli hatalmat gyakorol a hadsereg, az összes légiók, segédc csapatok stb., szóval az összes haderő fölött, e mellett pedig — különösen 23 óta — tribunicia potestate vagyon fölru bázva élte fogytiglan, tehát gyakorolhatja a tribün jogát, nem csupán Rómában, hanem az egész birodalomban, kezdeményezheti a törvényhozási actusokat, tiltakozhatik törvények, közigazgatási, birói rendszabályok ellen, s jog-ótlmat ígérhet az intercessio jogánál fogva bármely állampolgárnak az ő sérelmes ügyében, sőt az egész népnek bármely magistratus ellen mint ugyancsak az egész római népnek ünnepélyesen fölavatott, sérthetetlen szószólója és bizalmi, felelősségre nem vonható bizalmi férfja.

Nem szenved kétséget, hogy a »princeps« jogköre nagyon kevésé lett volna egymagában véve még arra alkalmas, hogy Octavian törvényes formák, még pedig köztársasági formák álczája alatt gyakorolhasson oly mindent átölelő kényuralmat Róma fölött, mint a minőt ő tényleg, a törté-

¹⁾ Velleius. II. 89: Restitata vis legibus, iudiciis auctoritas, senatai maiestas, imperium magistratum ad pristinam redacta modum. Prisca illa et antiqua reipublicae forma revocata.

nolrni valóságban gyakorol vala. Nem sokat lendített volna az ő »princeps«-i jogkörén az »Augustus« cím sem, melyet mintegy jutalmul nyert a senatustól és néptől azért, hogy visszaszolgáltatta a triumvirsége alkalmából az actiumi győzelem óta kizárólag az ő kezében maradt rendkívüli hatalmakat a senatus és a nép kezébe. Cím volt ez az »Augustus«, semmi egyéb; nem járt azzal semmiféle jogkör. A »tribunicia potestas« életfogytiglan ráruházott jogköre: ez adta Octaviannak rendelkezésére mindazon államjogi fogantyúkat, a melyek segítségével meghamisíthatta ez a ravasz demagóg elme a köztársasági alkotmány egész szellemét, a nélkül, hogy megsérteni látszott volna csak a legtávolabbról is a köztársasági formákat.

»Visszaadtam a senatusnak és a népnek a köztársaságot; kivettem a saját hatalmamból és letettem a senatus és nép kezébe«. »Reinpublicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli.« így szóla Augustus nagybüszkén az utókorhoz a »Monumentum Ancyranum«-ban. És az utókor majd csak hogy nem teljesen hitelt is adott az ő szavainak. Pedig nem válnék előnyére, az államformáról síma tannak előnyére, de még az általános alkotmánypolitikának sem, ha az államtudomány e kérdésben félre-hagyná magát vezetetni.

De ne vezessen félre bennünket sem az a tény, hogy Julius Caesar életének utolsó éveiben mint életfogytiglanos dictator az ő saját szobrát fölállíttatni rendelte az istenek szobrának sorában úgy Róma városának, mint a birodalomnak összes templomaiban, és egyúttal elrendelte, hogy egy tüzetesen e célra rendszeresített állomásit fiamén, mint az ő saját papja, lássa el az ő nevére szóló isteni tiszteletet;¹⁾ se pedig ne zavarja meg fogalmainkat az a körülmény, hogy a princeps-et, mint ilyen, már Octavianus Augustus korában »Dominus«-nak kezdték szabad állampolgárok szólíttatni vagy czimezgetni, tehát oly dísznévvel, a melyet csak a rab-szolgák szoktak különben megadni a saját uroknak és gazdá-

¹⁾ Cic. Phil. II. 43.; Dió Cass. 44. 4.; Sneton. Caes. 76.; Florus II. 13. 91. ih. e. Monunsen II. 2. 716.

jóknak. Ne vezessen ez, mondom, félre bennünket mert Julius Caesar fönnemlített rendszabálya által csak törekedett elérni a királyi méltóságot, de az összeesküvők törének esett áldozatul, még mielőtt más rendszabályok életbeléptetése által czélt érhetett volna e titkon ápolgatott terve kivételében; Augustus pedig egyenesen megtiltotta, szintúgy mint utóda Tiberius is, hogy őt »dominus«-nak szólítsák, címezzék, vagy csak nevezzék is római állampolgárok, sőt még a saját gyermekeinek, unokáinak sem engedte meg, hogy őt akár tréfából is ezen, az állampolgári jogegyenlőséget sértő, és a népfelségi elvet tagadó névvel illessék. ¹⁾ Nagyon jellemzők a princeps és az uralkodó közti különbözetre nézve Plinius szavai²⁾: scis, ut sunt natura diversa dominatio et principatus, ita non aliis esse principem gratiores quam qui maximé dominum grauentur; és ismét³⁾: sedem obtinet principale, ne sit domino locus.«

Octavian a »princeps« az »imperator«, Octavian az »Augustus« nem volt soha uralkodó de iure vagy de lege; ő egyszerű »magistratus« volt, a ki államjogi értelemben épen nem volt még »legibus solutus.« Ulpian e kifejezése: »princeps legibus solutus« csak magánjogi vonatkozással bírt még de iure és de lege Octavianus Augustus principatusának idejében.⁴⁾ Nagyon tisztán, világosan és a lehető legkifogásolhatatlanabb kritikával fejt ki a princeps jogi állását e tekintetben Mommsen, midőn ekként nyilatkozik: »Princeps legibus solutus — — Es ist damit gemeint, dass der Princeps jedem Gesetz, von welchem Dispensation statthaft ist, auch ohne solche zuwiderhandeln kann. Hinsichtlich der criminalrechtlichen Verantwortlichkeit, auf die es theoretisch wie praktisch vor allem ankommt, ist die Stellung des Princeps rechtlich nicht mehr privilegiert, als die eines jeden Ober-

¹⁾ Sueton. Aug. 53. Dominumque se posthac appellari ne a liberis quidem aut nepotibus suis vei serio vei ioco passus est atque huiusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit. Hl. e. Mommsen, »Röm. Staatsr.« IT. 2. 721.; Friedländer, Sittengesch. Roms. I. 356. s. köv. 11.

²⁾ Plin. Paneg. c. 45.

³⁾ U. o. c. 55.

⁴⁾ Ulpian. c. XIII. ad legem Juliam et Papiam. (Dig. I., 3., 31.).

beamten der Republik. Die allgemeine Regel, dass der Magistrat weder bei sich selbst, noch bei einem andern, als dem ihm übergeordneten Beamten zur Verantwortung gezogen werden kann, ergibt allerdings in ihrer Anwendung auf den regelmässig lebenslänglichen Principat, dass während der Dauer desselben die criminalrechtliche Verfolgung unstatthaft ist. Wenn aber ausnahmsweise der Princeps niederlegt oder abgesetzt wird, so kann gegen ihn wegen seiner Amtshandlungen ein Criminalverfahren eingeleitet werden; und insoweit ein Criminalverfahren gegen einen Verstorbenen nach römischem Recht möglich ist, ist häufig gegen den Princeps nach dessen Tode strafrechtlich vorgegangen und sind sowohl Ehrenstrafen zuerkannt, wie auch die Revision der Amtshandlungen ausgesprochen worden.«¹⁾ — Ezzel hiszi Mommsen bebonyítani, hogy a princeps nem volt egyéb, mint magistratus, és Mommsennek e részben teljes tökéletes igaza van. A mit Philon mond,²⁾ hogy: *ἀνυπεύθυνον ἀρχὴν εἶναι τὴν αὐτοκράτορα μηδενός ἐπὶ τοῖς ὀπωσοῦν πεπραγμένοις λόγον ἀπατεῖν τολμῶντος ἢ δυναμένου*, — ez csakis a fönnebbi értelemben találhat az Octavianus Augustus principatusára; a mit pedig Diön egész következetességgel hangsúlyoz (53., 18.), a princeps korlátlan felségi jogkörét: ezt ő — mikép Mommsen is oly találóan megjegyzi — Diön nem a római államjogból, de idegen létére, csakis a saját kisázsiai szülőföldén nyert benyomásokból merítette.³⁾ Nem; Augustus principatusát egy egész óriási fejlődésment évszázados átalakulásai választják el még azon időponttól, a melyben már maga Justinian a császári hatalmat az isten által az emberekhez a földre leküldött élő törvénynek — *νόμον ἐμφυγον* nevezhette az egyik novellájában.⁴⁾ Augustus a princeps egyszerű magistratus volt, nem pedig uralkodó, oly magistratus ugyan,

¹⁾ L. Mommsen, Köm. Staatsr. II. 2. 712. s köv. 11.

²⁾ Philo leg. ail Gaium. c. 5.

³⁾ Dio Cass. 53. 18. : *λέγονται γὰρ δὴ τῶν νόμων — τούτέστιν ἐλευθεραὶ ἀπὸ πάσης ἀναγκαίας νομίσεως εἶσι καὶ οὐδενὶ τῶν γεγραμμένων ἐνέχονται. — καὶ τὰλλα αὐτοῖς πράττειν ἐξῆν.* — Mommsen. II. 2. 714. 1.

⁴⁾ Nov. 105. c. 4. : *αὐτοὺς ὁ θεὸς τοὺς νόμους ὑποτέθεικε, νόμον αὐτὴν ἐμφυγον καταπέμφας ἀνθρώποις.*

a kinek a jogköre épen az ez idő szerént létrejött compromissum, még pedig államjogilag érvényes compromissum értelmében, óriásilag nagyszerű volt ugyan mind a *jurisdictio*, mind pedig az *administratio* illetékességi köreiben: de azért még sem állott fölötte a *senatus*nak, annál kevésbé a törvénynek, hanem legfőlebb koordinálva volt a *senatus* jogkörével, ugyancsak a *jurisdictio* és *administratio* illetékességi köreit illetőleg azon értelemben, a mint ezt Pomponius akarja velünk megértetni, midőn azt mondja, hogy: *quominus ex publico ilumine ducatur aqua, nihil impedit, nisi imperator aut senatus vetet.*

A »tribunicia potestas« tette egyébként csakis lehetővé, liogy Augustus, a ki mint princeps csak egyszerű magistratus volt de *iure* és de *lege*, de *facto* úgy uralkodhatott mégis a római birodalom fölött mint valami xúpawo; a VII. század görög város-államaiban. Nem csak sérthetlenséget, sőt szentséget biztosított ezen tribunicia potestas az ő személyének: de közelebb hozta az ő személyét egyáltalán a valódi monarchia alapgondolatához bizonyos tekintetben: a mennyiben t. i. nemcsak útat nyitott neki a Caesar által megkezdett istenítés népkábító műfogásainak rendszeres folytatásához és egyúttal azon politikához, mely a nép, az összes állampolgárság legfőbb bizalmi férfiúl állítván oda ezen tribunicia potestással fölruházott princeps-et, a *Lex majestatis* egész horderejét ugyancsak a princeps személyének érdekében igyekezett, és ugyan csakhamar teljes sikerrel érvényesíteti. Mindezek daczára még e tribunicia potestas is csak arra szolgálhatott, hogy leplezett formában avatkozhasál! bele a »princeps« és nem a saját alkotmányos hatalmi körének teljességénél fogva, nem nyiltan, nem ünnepélyes parancsszóval, nem saját nevében kiadott rendeletekkel, hanem csakis

¹⁾ Pompon. Digest. 43., 12.. 2. A mit Mommsen a II. 2. 709. lapon mond: liogy t. i. »Die Bezeichnung Dyarchie, dasheisst als eine zwischen dem Senat einer- und dem Princeps als dem Vertrauensmann der Gemeinde andererseits ein für allemal g'etheilte Herrschaft, würde das Wesen dieser merkwürdigen Institution (?) weit zutreffender ausdrücken (már t. i. als die Bezeichnung Monarchie), ezt tüzetesebben I. alább a szövegben.

a függöny mögül mint valami színpadi rendező az oly államügyek közvetlen intézésébe, a melyek kívül estek a »princeps«-nek mint egyszerű magistratusnak jogkörén, — eltekintve az imperatori, proconsuli és egyéb jogköröktől, a melyeket Augustus különböző időpontokban, korántsem élte fogytára, hanem csakis az évek bizonyos számára magára ruháztatott volt. Nagyon találóan mondja Madvig, hogy »Selbst wenn man annimmt, dass das in der Lex de imperio Vespasiani erwähnte Recht Bündnisse und Verträge zu schliessen, in dieser oder jener Form ausdrücklich dem Augustus ertheilt ist, so fehlt es doch an einem Rechtstitel für die Befugniss des Kaisers als allgemeiner Inhaber der vollziehenden Macht den alten konstitutionellen Behörden irgend einen Befehl zu ertheilen oder sie in ihrer Thätigkeit zu behindern.«¹⁾

Caesar mint életfogytiglanos dictator legibus scribendis et reipublicae constituendae — ismételve hangsúlyozom hasonlíthatatlanul közelebb áll egy uralkodó, egy monarcha fogalmához mint Augustus, a tribunicia potestással életfogytára fölruházott princeps. Caesar nem egy tekintetben úgy szólván nyílt rendelettel szervezte az államot és a saját dictatori jogköréből kifolyó hatalmi teljességgel igazgatta úgy a város mint a tartományok ügyeit.²⁾ Octavian nem merete elfogadni sem a dictatorságot, sem a »cura legum et morum«-ot. Octavian mint princeps csak a függöny mögött suttogva, ügynökeinek Agrippának, Maecenasnak titkos utasításokat adva, s majd mindig a cselszövény, az elfátyolozott tinta utain haladva érte el, de így azután el is érte egész biztosan majdnem mindig, azt, a mit elérni akart: uralkodott tehát tényleg, alkotmány-ellenesen, és kormányzott alkotmányos formákban egyúttal, a nélkül, hogy valaki szemére vethette volna, hogy megsértette az államjog írott törvényeinek betűjét. Octavian csak közvetve, az öröklött intézmények formáit lehetőleg szigorúan betartva, és ezek alkot-

¹⁾ Madvig, Eöm. Staatsverf. I. 541. 1.

²⁾ Nem azt akarom ezzel mondani, hogy Caesar is nem használt bizalmas politikai ügynököket egy vagy más törvényjavaslatnak az ő nevékbeni benyújtására. L. bővebben egyébként Demokr. II. jegyz. — Hl. e. Mommsen. Eöm. Gesch. ii. hh. és Herzog II. 1. 7. s. köv. 11.

mányszerű letéteményeseit mint színpadi statkákat a háttérből mozgatva szervezett, kormányzott, administrait. Támaszkodott pedig, midőn ezt tévé, egyfelől egy páratlan fegyelmű roppant nagy hadseregbe, a mely az ő nevére volt már akkor fölesketve, és a mely kincset, konczot, jövőt csakis tőle remélhetett, másfelől pedig támaszkodott a polgári háborúk vérözönétől megundorodott és a szenvedések hosszú során megtört, minden áron biztos, maradandó belbéke után áhító állampolgárok azon hajlandóságára, hogy tudva is szemet hunyjanak ezen nagyszerű bohózat előtt, a melynek hőse megteteti magát életfogytára a nép mindenható szószólójának, és egyúttal szent és sérthetetlen személynek, minden felelősség nélkül, a köztársaságban. — Caesar úgy vitte az állam ügyeit mint egy antik aisymneta: Octavian mindent elkövetett, nehogy valaki rámutathasson, hogy ime ez az úr, ő az, a ki letiporta a köztársaságot Rómában! Sőt még Octavian azt sem akarta, hogy valaki azt mondhassa, hogy megsértette bármi tekintetben is a köztársaság öröklött jogrendjét. Ime, ha választásról van szó, Octavianus Augustus odajön az egyszerű állampolgárok közé, a szavazás színhelyére, üdvözlí, megszóh'tja sorra a befolyásosabb patriciu-sokat, lovagokat, a senatorius ordo tagjait szintűgy, mint az egyszerű plebeiusokat, kéri őket, sőt rimánkodik nekik, hogy szavazzanak rá erre vagy arra a római állampolgárra: holott csak annyit kellett volna mondania a mindenható princepsnek, hogy »ezt kívánom megválasztatni« és a comitiák túlnyomó nagy többsége parancsnak vette volna és vakon teljesítette volna is az ő akaratát. ¹⁾ Szintűgy járt el a senatusban, a comitiákon, ha senatus-consultumot vagy törvényt akart alkottatni: nem ő maga adta be a javaslatot a maga nevében, hogy ellenállhatatlan súlyt kölcsönözzön annak a maga állásával, a maga nevével; nem ezt tette ő, hanem a maga bizalmas emberei által nyújtatta be azokat és azután Maecenas meg Agrippa közvetetlen elkötelezett benső hívei körött mindig akadtak készséges ügynökök, a kik jobban meg tudták értetni már előre a függönyök mögött a senatus túl-

¹⁾ Hl. e. Herzog, Gesell, u. Syst, d. Röm. Staatsverf. II. I. 137. s k. 11,

nyomó nagy többségével szintúgy, mint a comitiákban egybegyűlt nép többségével úgy a veszélyt, a mely az illető javaslat visszautasításából, mint az előnyöket, a melyek e javaslat elfogadásából rájuk fogott azonnal háramlani,¹⁾ mintha csak egész nyíltan maga Octavianus Augustus a »princeps«, imperator és a tribunicia potestas életfogytiglanos szent és sértethetetlen letéteményese maga oda állott volna a fórumra, és rámutatva az ő szerencséjét és megmérhetetlen gazdagságát egyaránt vakon bálványozó légiókra, csak annyit mondott volna, hogy »sic volo, sic jubeo« — avagy modern nyelven szólva: »rendelem és parancsolom.« Soha nagyobb színész nem ült trónon, mint Octavian: az a hely, az a szék, a melyen ő ült, tagadhatatlanul egyértelmű volt egy szenvedéseiben teljesen megdermedt világbirodalom trónjával: ámde ez a politikai ezermester teljesen el tudta hitetni még egy oly nagyeszű, tapasztalt jogtudóssal is, mint Ateius Capito,²⁾ hogy nem történt semmi lényeges változás, a mióta »visszaadta a szabadságot«, az öröklött köztársaság alkotmányjogában.

Hogy ezt tehesse, kétségenkívül egy nagy ügynöksereg volt szüksége. És épen ebben nyilatkozott az erkölcsi elaljasodás, hogy bőven akadt Rómában már ekkor ember, szabad ember, állampolgár elég, a kit nemcsak odaállíthatott, vagy odaállíttathatott, mint kémet, és mint fülbesúgót az államélet minden egyes pontjára, de egyúttal arra is használhatott, hogy szintén valódi betanult színészszeret játszanak el a közélet porondján, majd szemforgató, majd bizonyos fokig daczoskodó, majd meggyőződésből odaadásteljes, majd a körülményekkel ildomosán számoló alakoskodással. Sem Suetonius, sem a História Augustana kisebb írói³⁾ nem tartották fönn ezen ügynöki szervezetnek oly mérvű nyomait, hogy azokból ma már az egészet kritikai szabatossgal re-

¹⁾ Jól rajzolja Agrippa és egyéb ügynököt szerepét e részben, a maga Auguste, sa famille et ses amis« czirnű érdekes, habár sok tekintetben túlzó könyvében Beulé. Érdekes azon pár intelmi beszéd is, melyeket Maecenasnak és Agrippának szájába ad Dió Cassius ii. hb.; jóllehet nagyon is megérik már e szerzőn a saját kora, valamint nemzetisége is.

²⁾ L. »Demokr.« II. jegyz.

³⁾ A História Augustana szerzőiről m. h.

construálni lehetne. Csak Cilnius Maecenas szerepét ismerjük közelebbről; de a mit felőle tudunk, ez is elég arra, hogy megérthessük az öröklött köztársasági formákban mozgó Octavianus Augustus kormányzási művészetének valódi természetét. Már azon értekezésemben, melyet az ódon tömeguralom viszonyáról a gondolatszabadsághoz a tiszt, akadémia előtt pár év előtt felolvashatni szerencsés valék, már ezen értekezésemben odanyilatkoztam, hogy túlzásnak tartom azt, a mit Beulé »Auguste, sa famille et ses amis« című művében ¹⁾ Maecenas szerepéről állít; de már ugyanez értekezésem folyamában beismertem mégis annyit, hogy Maecenas csakugyan úgy tűnik föl a búvárkodó szem előtt, mint valóságos irodalmi ügynöke Augustusnak, mint egy állandó bizalmas közeg, a kinek egyik rendeltetése, hogy egymásután szerezze meg Octavian politikájának az akkori Kóma dalnok-szellemeit. Szabadjon már most néhány szót még az Octavian állítólagos irodalmi politikájáról e helyütt elmondanom.

Valódi kéjlakszerű bünfészket lát Beulé ott Tivoliban, a honnét Maecenas hetenkint a vásárra Rómába bejön, ha egyéb célból nem, hát már csak azért is, hogy saját maga szemelhesse ki magának és saját maga vásárolhassa össze esetről esetre a legpompásabb halakat és a legritkább csemegéket a piacon. Folyik is a lakmározás meg tivornya Maecenas kéjlikében évek hosszú során át szakadatlanul, és a kiket Octavian e nagyhatalmú bizalmasa leggyakrabban részeltet az ő dúsgazdag konyhájának és meseszerű pinezéjének csodás kincseiben, azok a költők, Vergilius, Ovidius, Horatius, Tibullus és a szenvedélyes gyerkőcze Sextus Propertius, a ki csak imént jött fel Umbriából. Vergilius leikéhez nem tapad a köznapi önzés sara. Ő nem azért istenesíti Augustusi, mintha ez által óhajtáná kiérdemelni azon falatokat, a melyekkel táplálják őt Maecenas félhivatalos asztalánál; Vergiliusból valamivel nemesebb hálaérzet fohászodik a »divus«-hoz: ámde a többieket még korántsem kötelezte volna még ily hála Róma ez időszerinti ura, ha csak azon

¹⁾ L. főntebb és a Demokr. II. jegyz.

földeket kapták volna vissza kegyelem útján, melyeket családok pártállása miatt foglaltat le vala a győztes triumvir. Nem, mondja Beulé, Tibullus nem hódolt volna ezért még ennyire vakon Octavian politikájának, ha nem fűszerezi Augustus sajtóirodájának főnöke, már t. i. Maecenas, az ő lakomáit a költő számára mentül csábosabb rabszolganókkal. Ugyancsak női bájakért lőn hűtelen köztársasági álmaihoz ez a lázasan égő ifjú Propertius; Cynthia, ki őt annyira rabjává tudta tenni, Hostius fűzfaköltőnek szintén verselő leánya, Beulé szerint nem volt egyéb, mint e sajtóiroda egyik titkos ügynöke, egy politikai bérencz, a kit egyenesen Maecenas fogadott föl, hogy a köztársasági ábrándoktól duzzadozó. különben még romlatlan ifjú költőt, fertelmes módon elkábítsa. Képes is volt erre, mert Propertius majd csakhogy nem beleőrült az ő kéjlihegő öleléseibe és a bensőség hangján azt dalolta róla, hogy ez a leány oly nagyszerűleg szép volt, mintha csak Jupiternek lett volna a nővére!’ — Ovidiust magasabbrangú hölgyek csábították el, a Júliák; Horatius pedig nagyon szerette a falernumi bort, meg a csengő aranyakat. Hogy tehát Horatius is Augustus dicsőségéről zengedezzen és kigúnyolja a köztársasági párt főembereit, kiapadhatatlannúl folyatta Maecenas, ez a ravasz sajtóirodai főnök, a legpompásabb falernumi ó-bort és még ezenfölül jól ellátta csengő arannyal is, valahányszor e tivornyakedvelő költőnek a pénze kissé fogyatékán volt.

Szóval Beulé szerint Cilnius Maecenas korántsem volt a költők önzetlen pártfogója, hanem egy lelketlen politikai ügynök-mester, vagy, ha úgy tetszik, egy sajtó-diplomata, a ki rendszeres célzatosággal üzte a letiport Kóma legnevesebb szellemeinek megrontását, csakhogy az irodalmi körökben is irthassa a köztársasági hangulatot és bérencz-tollú hízelgőket szerezhessen az ő urának, Octaviannak. El is érte a célját, mondja Beulé. Mind e költők hízelegtek, és Vergiliust kivéve, mind a legaljasabban módon hízelegtek ez actiumi győzőnek. Istenítette Augustust, a szabadságnak ezen színészes megfojtóját még Propertius is, a ki pedig, még mielőtt Cynthia hálójába becsalogatta, a régi Rómának, a puni háborúk dicső nagy köztársaságának férfias eszmény-

képeit akarta megörökíteni, egy már megkezdett, rendkívül sokat ígérő hőskölteményben. De hát a Maecenas verselgető nő-diplomatája, Cynthia, megmérgezte az ifjú költő lelkét az ő büntelt csókjaival; abba is hagyta ez, mindjárt az első légyott után, a tervezett hőskölteményt, örökre búcsút mondott a köztársasági eszményeknek, és nem is dalolt soha többé magasztos eszményképekről, hanem csakis az érzéki kéjmáorról és Augustus utolérhetetlen nagyszerűségéről meg istenségéről. — De mégis lakolt mind e lelketlen iizelmeiért ez az irodalmi bünszerző, ez a Cilnius Maecenas, Beulé szerint, rémségesen. Az örökös lakmározás és kéjmámor lett a sírja magának e rút bünszerzőnek is. Kicsapongásai annyira aláásták egészségét, majd egész testi szervezetét annyira tönkre tették, hogy egészen elvesztette hallását, elvesztette a szemevilágát; megmerevedtek a kezei, megmerevedett a nyaka; összezsugorodtak a lábai. Nem bírt állni, nem bírt járni, nem bírt sem ülni, sem térdelni, sem guggolni, sem feküdni. Nyomorék lett a szó legiszonyúbb értelmében. És a mi az ő fájdalmait egész az örületes kétségbeesésig fokozta, kínos álmatlanság gyötörte őt éveken keresztül; nem bírt sem fölépülni, sem meghalni.

Ez volt Beulé szerint, Cilnius Maecenas bűnhődése, azért, hogy megrontotta a római költöket az Octavianus Augustus principatusának a kedvéért.

Legyünk megnyugodva, a forrástanulmány és az elfogulatlan kritika meg fog győzni bennünket mind e képek és ötlet-áradatok túlszaporító, sőt jórészt kritikátlan volta felől, ha nem kíméljük a fáradságot és e részben a forrástanulmányhoz csakugyan oly tárgyilagossággal fogunk hozzá, mint a minőt a tudomány érdeke a bűvártól és gondolkodótól minden körülmény közt megkövetel. Az igaz, hogy Maecenas halálát hosszas és gyötörő szenvedések előzték meg, de hogy ennyi része lett volna neki mind e költők megrontásában, már ezt határozottan tagadnunk kell. Tibullus nem is említi az Augustus nevét; Horatius nem oly szolgálalkú rendszeres hízelgője a »divus«-nak, mint Beulé állítja; megőrzi e költő az ő szellemi önállóságát vele szemben bizonyos fokig; néha szemébe mondja neki az igazat, bár mindig le-

kötelezettségre való gyöngédséggel; Vergilt maga Beule menti föl a szolgálalkúség vádja alól; Ovidiust, a kinek oly bőven volt része a fenséges Júliákban, maga Augustus küldte számkivetésbe, a midőn ez utóbbi nagyon is elárulta, hogy a tilosban kegykép élvezett boldogság daczára sem tekinti magát politikai rabszolgának, és így nem marad hátra a Bénéi által felállított hypothesis beigazolására más, mint Sextus Propertius. Miben állott hát ennek a verselő gyerkőczének a büntette a római nép szabadsága és a köztársaság öröklött formája ellen?

Mindössze is csak abban, hogy fölládozta az ő köztársasági ábrándjait, az ő féktelenül szenvedélyes érzékiségének a Cynthiávali viszony folyamában, és hogy nem birt azóta sem felocsúdni e fertelmes kéjmámorból, hanem hogy úgy lehelte ki az ő korán elaszott lelkét, mint holmi undok álomképekben fetregő főpapja egy titkos kéjhölgy cultusának. Szomorú foka mindenesetre egy sokat Ígérő tehetség elaljasodásának; nem egy körülmény vall is arra, hogy Maecenas tőle telhetőleg dédelgette Propertius ez elaljasodott érzékiségét: ámde, hogy mind ama költőket, a kik Augustusi istenesítve, Maecenas köré csoportosultak, csakis Maecenas csábította volna el, tervszerűleg, ravasz fondorlattal, mint valami drámai cselszövényben: ennek seholy semmi nyoma a forrásainkban. Ugyan mire bírta rá Maecenas L. Variust, Platius Tuccát, Quintilius Varast, Melissust, Aristius Fuscust és Domitius Marsust? Hisz e költők is ugyancsak odatartoztak a Maecenas irodalmi köréhez!¹⁾ Ugyan, ki tudja-e Beulé mutatni, hogy e költők is egytől egyig mind csak azért tartottak Octavianus Augustus politikájával, mert nekik a Maecenas inyencz-konyhászati műremekei meg pompás borai nagyon is ízlettek? Van-e okunk csak a legtávolabbról is föltenni, hogy e költőket mind úgy kellett még előbb elcsábítani, s nem a saját viszketegökből, haszonleső ösztönzeteikből csatlakoztak az actiumi győző politikájához? Bizony énekelgethette már ebben az időben egynémelyik közölök a dolgok új rendjének előnyeit előzetesen kieszelt rút haszonlesésből, és ujjonghatott

¹⁾ L. Horat. Sat. I. 10. 81.; Epistol. L 3.

egyik-másik a beállott új fordulat fölött utóvégre politikai meggyőződésből is. A köztársaság ábrándnak ebben az időben még megjárta, de a rideg valóságban senki sem vethet szemére meggyőződés nélküli köznapi önzést egy költőnek sem azért, mert ez többé-kevésbé ékes verselményben hálálkodott Augustusnak a polgári háborúk iszonyainak megszüntetéséért. A költők rendszerint túlozni szokták magasztalásaikat, ha egyszer beleártják magokat a napi politikába, de a színezés túlzásait nem is veszi tőlök zokon még a komolyan politizáló közönség sem, ha különben egyetért a költő magatartásának alapeszméjével. Már pedig azt, hogy az Augustus békenyújtó politikájának csakugyan óriási nagy számmal lehettek hívei ezidétt a római értelmiségben, — annyi pusztító vita, annyi izgalom, s oly kegyetlen csapások árán — no ezt aligha fogja kétségbevonhatni az oly bűvár, a ki a köztársasági szabadság akkori lehetetlenségeit nem hagyja kívül a számításon. Mint köznapilag nyugalom után sóvárgó szellemekre nézve a Maecenas pompás halpecsenyéi, páratlan borai és a tivolii villa nagyszerűleg szép félhivatalos kéjhölgyei csak buzdítást vagy jutalmat képezhettek, s nem csábszereket; mert liisz azok a költők közöl, a kik mind e földi jókban Maecenas kegyeiből részesültek, ezek a költők közöl nem kellett már senkit sem elcsábítani. Odahagyták azok már az öröklött köztársaság súlyedező hajóját már korábban, mind e csábszerek nélkül is!

Még nagyobb kritikátlanságot követ el Beulé, midőn azt akarja velünk elhitetni, hogy csakis azért magasztalták mind e költők annyira a mezei gazdálkodás gyönyöreit, hogy elvonják a köztársasági szabadság elvesztése fölött duzzogó állampolgárok figyelmét a közügyektől, magától az államélettől. Hát nem volt-e a mezei gazdaság gyönyöreinek cultusa már irodalmilag bevált vonása a római nép géniuszának Cato Censorinus és a Sasernák, még Tremellius Scrofa korában? És nem magasztalták-e a mezei gazdaság gyönyöreit a legdemokratikusabb ünnevelt költők a túlradó politikai szabadságnak népgyűlési szónoklatokban oly gazdag időszakában is, ugyancsak a Pnyx és az Agora villongásainak rovására, magában Athénében?

»O fortunatos nimium, sua si bona norint Agricolas!« így kiált föl Vergilius Augustus korában. ¹⁾ Igen, de Vergil csak azt mondja e Beulé által gyanúsított verseiben, a mit Euripides dallott a legszilajabb demagógia napjaiban, Hyperbolos, Kleoplion és Agyrrhios kortársainak színházában:

Ὀλβίος ὅστις γῆς ἱστορίας
 ἔσχε μαθητῶν
 μήτε πολιτῶν
 ἐπὶ πημοσύνη κ. τ. λ. ²⁾

És tekintve a római mezőgazdaság elrémítő állapotát a hannibali háborútól le egész az Augustus principatusa által szerzett belbékéig, nem gáncsolat érdemeinek azok, kik mint maga Augustus is, az állampolgárokat újból a mezőgazdaság lelkesebb művelésére ösztönözték, hanem inkább elismerést az emberiség fejlődése bűvárának részéről.

Végűi még egyet. Beulé szemére veti Maecenásnak, hogy Propertius elvesztette az ő irodalom-pártoló szárnyai alatt minden magasztosabb ügy és eszme iránti érzékét. Ez úgy látszik, tagadhatatlan. Amde midőn Propertius megveti az egész Világegyetemet, meg a csillagokat, meg a lélek halhatatlanságát a Cynthia és a hozzá hasonló hölgyek ölelésének élvezhetése kedvéért, a maga »Elégiáinak« második könyvében, midőn Propertius megveti még azon bölcselőket is, a kik a Világegyetemmél, a csillagokkal foglalkoznak a lélek halhatatlanságának kérdésén egy vagy más irányban buzgólkodnak: vájjon ekkor is a Maecenas utasítása szerint járt-e el e »félhivatalos költő« Augustus kormány-politikájának értelmében?

Valóban képtelenség volna ilyesmit állítani. Augustus maga is irt a bölcsészet érdekében tüzetes munkát, mint Suetonius mondja »Hortationes ad philosophiam« cím alatt

¹⁾ Hsl. ö. Horatius:

Beatus ille qui procul a negotio stb.

²⁾ L. Valkenaer Diatribe iram. Eurip. deperdit. v. Ἀντιόπη. A philologok alig fektettek eddigelé súlyt arra, hogy Vergilius e sorokat Euripidestől kölcsönözte.

és oly sokat tett hosszas uralkodása alatt a tudományért, hogy csak mosolyoghat az ember Beulé nézete fölött, a ki még Propertius állatias érzékiségének verselgető fohászzkodásait is szolgálattételnek tartja Augustus kormánypolitikája szellemében.

De térjünk vissza az alkotmányjoghoz.

A császár fogalma tehát - mikép látók — még sem Julius Caesar életfogytiglanos dictatorsága de legibus scribendis et reipublicae constituendae alatt, sem Octavianus Augustusnak mint princepsnek tribunicia potestással fölruházott hatalomkörében nem létezett. Nincs a római államjog műnyelvében olyan műszó, olyan kifejezés, a mely csak a legtávolabbról is arra lett volna hivatva, hogy a magok összeségében egyszerre és egyúttleg mint valami alkotmányjogilag szerves egészet jelezze az Octavianus Augustus által a princeps cím, illetőleg méltóság fölvétele óta jogszerűleg gyakorolt hatalmakat. Nem hiányzottak ugyan már az ódonvilágban sem hangok, a melyek eltekintve az államjogtól és csakis a tényleges politikai állapotokat tartva szem előtt, Augustusban már a monarchia megalapítóját ünnepték, sőt később a Vita Alexandri Severi szerzője egyenesen azt mondja, hogy »Augustus primus, primus est huius auctor imperii et in eius (nomén) omnes velut quadam adoptione aut iure hereditario succedimus«¹⁾: ámde úgy tüntetni föl az Octavianus Augustus idejebeli római birodalmat mint monarchiát de iure és de lege: ezt csakis a középkori gyarlóságokból hagyományosan táplálkozó modern akrisia hozta divatba az államtudománynak nem csekély kárára. Császárnak — Kaiser, Empereur nevezni Octavianat valóságos visszaélése az avatlanságnak a szavak jelentőségével, ha ugyancsak ezen államjogi műszóval fejezzük ki akár a Nagy Konstantin, akár a későbbi nyugat vagy kelet-római uralkodók államjogi állását, vagy ha egyáltalán akarunk még valamit adni az államformatanra, a mely arra oktat, hogy császárnak csak oly államfő nevezhető, a ki az államjogban nyíltan, ünnepélyesen föl van ruházva egy monarcha felségi

¹⁾ Vit. Alex. Sev. c. 10.

jogkörének egész teljességével, és ezt ugyancsak az államjog szerint nyíltan, egész ünnepélyesen a saját nevében mint ilyen gyakorolja, életfogytig elmozdíthatatlan, szent és sértetetlen minőségben, sőt a kinek a törvényes gyermekére vagy fogadott fiára ezen egész felségi jogkör a maga oszthatatlan egészében államjogilag megállapított trónöröklési rend szabványai szerint átszáll. De ha a császár fogalma csak monarchiában és ily joggalapon lehetséges: hát akkor hogy nevezhetnők, minő jogcímen császárnak Octavianus Augustusi, a ki még csak a saját életfogytára sem szavaztatta meg magának az általa gyakorolt hatalmakat, hanem csakis az évek bizonyos számára és a ki, bármennyire hasonlított is de facto az ő állása a tyrannosokéhoz, de iure és de lege még mint »*princeps*« is csak bizonyos magasrangú kiegészítő hivatalt töltött be csupán a consulok mellett szemben a senatussal és néppel? »Kiegészítő magistratura« így nevezi nagyon helyesen Herzog is ^{x)} az Octavianus Augustus princepsi hivatalát, vagy ha úgy tetszik méltóságát.

De hogy mennyire nem tekinthető Octavianus Augustus még egyáltalán monarchiái államfőnek: ezt misem képes annyira megvilágítani, mint azon helyzet, a mely Octavianus Augustus halálával állott be a római államjogban. Herzog nem beszél szabatosan, midőn azon alakot emlegeti, a melyet állítólag Octavianus Augustus adott volna a »caesari impériumának — »dem caesarischen Imperium«²⁾ — ezt a »caesari imperium« fogalmát egyáltalán nem ismerte még Octavianus Augustus halálával a római államjog. Octavianus Augustus halálával az ő magánjogi örököse Tiberius határozottan usurpációt követett el — »occupare imperium« midőn nyomban Octavianus elhunytá után, a testőrségnek kiadta a jelszót mint imperator és eltévén láb alól Agrippa Posthumust, értesítette a légiókat, hogy átvette a principatust. És a légiók, szintúgy mint Róma magistratusai, élükön a két consullal, le is tették azonnal az esküt Tiberius nevére, azaz hűséget fogadtak³⁾ egy oly állampolgártársuknak, a

1) Geschichte n. System der Röm. Staatsverf. II. 232. 1.

2) Geschichte u. System der Röm. Staatsverf. II. 1. 231. 1.

3) Tac. Annál. I. 7.

ki ezen esküt sem állásánál, sem semmiféle jogcímen nem volt jogosítva elfogadni. Hisz sem azon imperium proconsular e, a melylyel őt még életében fölruháztatta Augustus, sem egyéb hivatalos jogköre, a melylyel Tiberius ez idétt hirt, nem adtak neki jogcímet arra, hogy az összes légióktól, sőt még a consuloktól is hűségi esküt elfogadhasson. Ez tehát valódi forradalmi actus volt, valódi államcsíny a köztársasági jogrend és államrend ellen, és ugyan annyival is inkább, mert mind ez már megtörtént, még mielőtt a senatus megkezdette volna forma szerint a tárgyalásokat Tiberiussal. És mit tőnek senatus és nép? A nép egyszerűleg belenyugodott abba, a mit a senatus határozott, a senatus pedig, ezen görnyedező senatus, arra kérte Tiberiust, hogy vegye át a principatust, helyesebben az Augustus által gyakorolt hatalmak összeségét. ¹⁾ Nem vet valami kedvező színt a Tacitus államjogi érzékére, hogy nem közli sem a formáját, sem a szövegét a senatus ezen határozatának: mintha csak észre sem venné ezen különben oly élelemű történetíró, hogy a dolgok új rendjének epocháját államjogilag tulaj donkél) épen a senatus ezen actusa képezte.²⁾ Tiberius vonakodott egy kissé; hisz ez már hozzátartozott az ő szerepéhez; de azért mégis átvette a principatust, mindazon hatalmak összeségét, a melyeket Augustus gyakorol vala az évek bizonyos számára kitűzött terminus szerint, Tiberius, nem öt évre, nem is tíz évre, de bizonytalan időre, föntartván magának azt, hogy a neki delegált hatalmak összeségét akkor tehesse le, a mikor ő ezt tenni majd jónak látja.³⁾

Íme itt van tulajdonkép a genesis a római császárság azon előkészítő államjogi stádiumának, a melyet júliusi principatusnak szoktunk rendszerint nevezni: itt, nem pedig Octavianus Augustus alakoskodó tyrannisában, sőt mondhatnók demagógiájában tűnik föl első ízben Caesar ledöfése

¹⁾ Tac. Annál. I. 7., 13., 16.

²⁾ Ezt nem szokták felróni Tacitusnak, pedig mennyivel tisztább, világosabb lenne a római alkotmánytörténetem, ha Tacitus az említett actust oly tüzetesen méltatta, és oly szabatosan le is írta volna, a mint hogy ezt az államjog érdekében egy történetírótól megvárhatni!

³⁾ Sueton. Tiber. c. 24.

óta egy oly római állampolgár, a ki nyíltan, ünnepélyesen, a maga egészében kapja kezébe, egyszerre, egy nagy államjogi actus által, a legfőbb hatalmat, nem pedig darabonként és álcza alatt, miként azt magához szedegetni a márczius idusának emlékezetétől még mindig remegő ravasz Octavian eszélyesebb eljárásnak hogy ne mondjam, kevésbé kockázatotott üzletnek — tartotta volt. Augustus tényleg oly korlátlan hatalmat gyakorolt ugyan közvetve, köztársasági formák álczája alatt, mint akár egy régi-görög tyrannos a VII. században, ezt mondám fõntebb, és ezt hangsúlyozom most is: ámde ha valaki azt kérdezné, hogy mi volt a neve a legfőbb hatalomnak, és mi volt a neve e legfőbb hatalom jogszerű letéteményesének Augustus korában, de iure és de lege? Erre a kérdésre nem akadt volna még jogász Rómában, a ki nem azt felelte volna, bármennyire bensõ híve, sõt szolgálalkú bérencze is lett legyen az Octavian tényleges uralmának, nem akadt volna mondom még Augustus életében Rómában oly jogtudós, a ki ama kérdésre ne azt felelte volna, hogy a legfőbb hatalomban nincsen része másnak, csak a senatusnak meg a comitiáknak, és rangban a princeps nem több mint a consulok; a mióta azonban ez a görnyedezõ senatus egyetlen egy nyílt, ünnepélyes nagy actussal egyszerre és mintegy osztatlanul a Tiberius kezeibe delegálta az Augustus által gyakorolt hatalmak összeségét ezen néven, hogy »principatus«, sõt még fölhatalmazta Tiberiust a »princeps«-et, hogy jelölje ki majdani utódát is a principatusban¹⁾, és a nép, a comitiák mind ebbe formaszertint belenyugodtak: ezen pillanatban létrejött Rómában egy új államforma, a mely semmi esetre sem monarchia még ugyan a szónak modern államtudományi értelmében, de a mely államforma, ha nevezhetõ is még köztársaságnak a szónak tágabb értelmében, határozottan oly válfaja a köztársaságnak egyáltalában, a mely jóval közelebb áll a monarchiához, mint a római köztársaságnak történelmileg fejlett, sok évszázadon keresztül fennállott formájához. Sem Mommsen. sem Herzog nem ismerik föl e nevezetes mozzanatot. Mommsen remekül bon-

¹⁾ Tac. Annál. III. 5fi. Hsl. õ. Tac. Hist. I. 15.

czolja ¹⁾ ugyan a római császárság ezen előkészítő államjogi stádiumának úgy kritériumait, mint jelentőségét, de tévútra kerül, midőn »Dyarcie«-t emleget, vagyis oly államformát, a melyben az uralom egyszer mindenkorra — ein für allemal — meg van osztva egyfelől az állampolgárság bizalmi férfira, vagyis a princeps, másfelől pedig a senatus között²⁾ és ezen »Dyarcie«-ba beleszámítja már az Augustus principatusát is, levezetvén ezen államforma főállását ugyancsak Augustus tói egész a Kr. u. III. századig. Mommsen téved, mert az Augustus principatusára, a főnemlített 5- illetve 10-éves terminusok miatt még csak ezen »ein für allemal« sem illik rá; de másfelől a Tiberius principatusának fölvatása óta ily hatalom-megosztásról, compromissum alapján, szó sem lehet többé a római államjogban, hanem csak oly princepsről lehet szó, a ki mint most már az államnak alkotmányyszerűleg legfőbb magistratusa, éppen úgy leteszi a hivatalos esküt, mint a többi magistratus, ³⁾ tehát hivatalnok, a kit mindezen rendkívül magas rangja daczára sem illet meg a felségi jogkör, vagy egyáltalán valamely korlátlan hatalom teljessége, hanem a kit csakis azon jogkörök, illetékességek, hatalmak illetnek meg, a melyeket az alkotmány keretén belül a törvény, illetőleg senatus és nép tüzetesen és nagyon is szabatosan körülírva, az ő kezeibe delegálnak vala.

¹⁾ Köm. Staatsr. II. 2. 707—710. 11. Hsl. e. Madvig, Die Verfassung und Verwaltung des Römischen Staates. I. 520. s. köv. 11.

²⁾ Mommsen, Rom. Staatsr. II. 2. 709. 1. Hsl. e. A két utóbbi évtized államforma tani irodalmának kritikai méltatásához című akad. értekezésemet 1886.

³⁾ Mommsen azt mondja ugyan (II. 2. 711.), hogy »eine Stelle, worin der Kaiser geradezu magistratus genannt würde, kenne ich nicht.«: de azért maga Mommsen is beismeri (710. 1.) hogy »alle Gewalten üben nicht eigenes Recht aus, sondern stellvertretend (sic) dasjenige des Volkes, und der Princeps ist nichts, als ein Beamter mehr, und zwar ein Beamter nicht mit einer Machtfülle, die ihn über die Verfassung stellte, sondern mit einer in die verfassungsmässigen Ordnungen eingefügten und fest umschriebenen Competenz.« — Nagyon helyesen mondja ezt Mommsen, de ha szigorúan következetes akart volna maradni a saját-kritikájához, hát akkor ő neki sem lett volna szabad »Kaiser«-nek nevezni akár Octavianus Augustusi, akár pedig a júliusi meg a flaviusi principa-

Arról nem lehet szó, hogy oly törvény alkotott volna, a mely Tiberiust bármi tekintetben az állam fejeül proclamálta volna. A mit Tacitus mond, hogy »Augustus cuncta discordiis fessa nornine principis sub imperium accepit«¹⁾ ennek, ismerve a Tacitus nyelvezetének államjogilag épen nem kritikátlan voltát, nem is lehet államjogilag egyáltalán semmi jelentősége. — Csakis olyan fajta szóvirág ez, mint a minőt Seneca használ, midőn azt mondja, hogy »Caesari omnia licent, Caesar orbem terrarum possidet.«²⁾ De nem talál még Tiberiusra azon fogalom sem, a melyet Gaius fejez ki e műszóval, hogy »imperatorii,« midőn a későbbi jogrendre vonatkozólag azt mondja, hogy »constitutio principis est, quod imperator — constituit.«³⁾ Hisz Tiberiusról följegyezte Dión, hogy ezen czímet »imperator« Tiberius az ő principatusának korábbi éveiben csakis katonáktól fogadta el;⁴⁾ a mi annyival inkább fontosnak látszik, minthogy Augustus 29 óta az »Imperator« diszjelzőt praenomenül viselte, de azért a későbbi évek folyamában is folyton kikiáltatta magát imperatorrá egy-egy nagyobb győzelem után. Miként érmekből és fölírásokból látható, legalább is 19-szer kiáltotta ki magát imperatorrá; ezen idő óta azonban csakis oly hadvezérek kapták meg ezen czímet imperator, a kik Augustus családjához tartoztak.⁵⁾

Tehát nem az által lőn Tiberius a principatus-féle államformának, mint ilyennek tulajdonképeni megnyitója Rómában, mintha ő valamely törvényhozási vagy épen alkotmányozási actus által az állam fejévé proclamáltatott volna; nem; hanem csakis az által, hogy ő volt az első, a ki, ha nem is kifogástalan államjogi alapon, de mindenesetre a senatus által, az Augustus által még csak bizonyos számú évekre gyakorolt hatalmak összeségével, mint egységes mandátummal

tus letéteményeseit, hanem úgy kellett volna neveznie őket, a mint ők a római államjog műnyelvén nevezve lőnek, t. i. princepsnek. — Madvig még kevésbé óvatos; ő Augustus principatusában már monarchiát lát.

¹⁾ Tac. Annál. I. 1.

²⁾ Seneca ad Polyb. 26.

³⁾ Gaius I. 5.

⁴⁾ Dio Cass. 57. 8.

⁵⁾ Dió Cass. 52., 41.; Suet. Tiber. 26. Hsl. ö. Madvig, I. 535. 1.

bizonytalan időre fölruházott, leendő hivatalbeli utódának kijelölésére följosított, és ebbe a nép a comitiákban forma szerint bele is nyugodott. Hogy a Tiberius principatusa új korszakot nyit a római államjog történetében, ezt egyébként még azon reformjai is beigazolhatják, a melyeket ő, korántsem vágyván az Augustus színészi demagógiáját utánozni, férfias, mondhatni fejedelmi nyíltsággal vitt keresztül. E reformok legfontosabbika kétségenkívül az volt, hogy az összes rendes magistratusok választási jogát elvonta a comitiáktól és a senatusra ruházta, a népnek a comitiákban nem hagyván egyéb jogot e választási actusnál, mint csupán a renuntiatiót; a mi azután lassanként a comitiák törvényhozásának beszünetését, és a senatus-consultumok és a princeps rendeleti általi törvényhozást vonta maga után.¹⁾ Hogy a városi praefecturát rendszeresítette: ez is fontos mozzanat. Valódi áthelyezést idézett elő ezen praefecturának beékelése az eddigi hatalmak rendszerében.²⁾

Ez volt a tulajdonképeni jelentősége a principatusnak, úgy, miként azt Octavianus Augustus mindenféle demagóg fogással előkészítette, és Tiberius államjogilag nyíltan életbe is léptette, le egészen Nerváig. Caligula (Gaius Caesar) ugyanezen alapon állott, habár a maga örvényes rohamaiban egy alkalommal nemcsak visszaadta a választási jogot a népnek, de nyíltan »Dominus«-nak kezdte magát címeztetni,³⁾ és már-már azon kezdett gondolkozni, hogy diademem tegyen a fejére a keleti uralkodók példájára.⁴⁾ Különbözik mi sem bizo-

¹⁾ Tac. Annal. I. 15.: Tum primum e campo comitia aíl patres translata sunt: nam ad eam diem etsi potissima arbitrio principis quaedam tamen studiis tribuum fiebant. Vell. il. 124.: post redditum coelo patrem — primum principalium eius operum fuit ordinatio comitorum, quam manu sua scriptam Augustus reliquerat (?).«

²⁾ Tac. Annal. VI. 10., 11. — Sueton. Tib. 42. — Plin. Nat. Hist. XIV. 14. — Herzog, II. 1. 244. s. köv. 11. H. e. Mommsen, Rom. Staatsr. II. i. il. h.

³⁾ Victor, Caes. 3.: dominum dici atque insigne regni capiti necere temptaverat. — Philol. ad Gaium 17.: τοῦ ἀρχοντος τρέποντος εἰς θεσπότην.

⁴⁾ Suet. Calig. 22.: exclama vit. Εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεὺς. Nec multum afuit, quin statim diadema sumeret, speciemque principatus iu-

nyitja jobban, hogy a Caligula principatusát sem tartotta még maga a római fölfogás sem monarchiának, mint egyfelől azon megjegyzése Suetoniusnak, hogy Caligula már-már azon törte a fejét, hogy a birodalom államformáját principatusból királysággá, vagy, ha úgy tetszik, monarchiává változtassa — *speciemque principatus in regni formam converteret*, — és mint azon szavai ugyanezen történetírónak, a melyekben ez egész naivan azt panaszolja, hogy egy alkalommal, midőu a princeps (már t. i. Caligula) letette a consulokat, a nélkül, hogy újakat nevezett volna ki, az állam teljes három napon át nélkülözötte a legfőbb hatalmat — *fuit per triduum sine summa potestate respublica*. ¹⁾ — Ott, a hol így írnak a még *de iure* és *de facto* fönnálló principatusról — no, ott talán mégis csak csodálkoztak volna az olyan jogi írókon, a kik a XIX. század alkotmánytörténelmi írói és alkotmánypolitikusai módjára már Augustustól kezdtek volna a monarchiái korszakot számítani a római államjogban! A principatusnak ezen magistratusi jellege fönn is maradt messze túl a julius-claudiusi és flaviusi házak történelmi szereplésén, egész Diocletianig. Vespasian még inkább megszilárdította ezen principatus magistratusi jellegét az által, hogy az évenkénti rendes eponym consulsággal kötötte azt össze, és nem módosult ezen sajátzerű válfaja az államformának, t. i. a principatussal betetözött köztársaságnak Hadrian és az Antoninok alkotmánypolitikai kezdeményezései folytán sem, hanem csak abban az egy irányban, hogy most e principatus, mely Tiberius óta minden magistratusi jogi természete daczára folyton és még a kiválóbb érdemű princepsok alatt is tényleg, azaz nem *de iure* és *de lege*, hanem csakis *de facto* azonos volt holmi leplezett

vegni formam converteret. Ezen utóbbi sorocskát nagyon kevésé szokták figyelemre méltatni nemcsak az egyoldalulag philolog búvárok, de még az alkotmányjogi szakírók is; pedig nagyon megérdemelne még azt is kinyomozni, hogy Suetonius itt kinek az útmutatása szerint beszél?

¹⁾ Sueton. Calig. 26. Suetonius e nyilatkozatával sem igen szoktak a római alkotmánytörténelem modern búvárai tüzetesebben foglalkozni, pedig Suetoniusnak e nyilatkozata szintén megérdemelne annyi fáradságot és kritikai utánjárást, mint a mennyiben pl. a *servitus* fűrni immitendi tanulmányozása szokott Reikjavíktól le egész Rio Janeiróig a római jog búvárainál részesülni.

vagy, ha úgy tetszik, álcázott tyrannissal, félreérthetetlen jóhiszeműséggel egyenesen a törvények uralmára lőn alkotmányjogilag rá fektetve. Ne zavarjon meg bennünket e kritikai fölfogásban a kényúri rémtettek azon undok lánczolata, melyet Tiberiustól le egész Commodusig, illetőleg le egész Diocletianig ugyancsak princepsi minőségükben hajthattak végre részint őrzöngő, részint hüle emberi szörnyetegek: mert hisz sem Caligula vagy Nero, sem Domitian vagy Commodus nem voltak de iure vagy de lege korlátlan uralkodók, sőt de iure és de lege még csak egyáltalán nem is voltak monarchák, hanem csakis magistratusok, és ha mégis századokon át képesek voltak egyes római princepsok tényleg ennyire sanyargatni az állampolgárok százezreit: ez csak azt jelenti, hogy a görnyedező senatus és a város-állam elnyomorodott comitiái a magok erkölcsi elaljasodásában majd gyávaságból, majd szennyes haszonlesésből eltúrték, hogy egy magistratus, mint aprinceps, szövetkezve a praetorianusok rablóbandájával, sőt nem ritkán a vérszomjas légiókkal, lábbal merhették taposni a törvényeket, magát az alkotmányt, és egész büntetlenül megfertőztethettek mindent, a mit az erkölcs szentté tőn a hatalomnélküli, de törvényisztelő állampolgárok előtt,

Egyébként, hogy még a görnyedező senatus is, mihelyt erősebbnek érezte magát egy-egy princepsi hivatalt viselő szörnyetegnél, félreérthetetlenül kifejezést adott abbeli jogi meggyőződésének, hogy a princeps csakugyan nem áll a törvények fölött, hanem mint egyszerű magistratus a törvények alatt, ez elég tisztán világosan kiderül azon kétségbevonhatatlan tényből, hogy a Julius Vindex légióira támaszkodó senatus Nérót, midőn ez már tényleges hatalmát jórészt elvesztette, a princepségből nemcsak letette, de halálra is ítélte. A tér szűke miatt nem terjeszkedhetem egyéb esetek méltatására, a melyek hasonló értelemben bizonyíthatnak. A principatusi magistratussal betetőzött köztársaság nem is ér előbb de iure és de lege véget, csak 284-ben Kr. u. Diocletiannal: az ő alkotmányjogi reformjai folytán szűnt meg a római birodalom tulajdonkép hagyományosan fejlett város-állam, és ennek majdnem az egész ismert világot átölelő provinciális tartozéka lenni; Diocletianban nyerte egyúttal a most már

nemzetiségi különbség nélkül egységesített római birodalom az első államfőt, a ki souverain jogkörénél fogva nem magistratus többé, hanem de iure és de lege uralkodó számba mehet. Erről más alkalommal.

Hátra van még, hogy néhány megjegyzést tegyek Gaiusnak és Ulpianusnak azon helyeire, a melyek ellentétben állnak az általam jelzett államjogi fölfogással. Gaius, ugyanaz a Gaius, a ki Institutióinak első könyvében azt mondja, hogy *constitutio principis est, quod imperator constituit,*¹⁾ ugyanott még azt is mondja, hogy »cum ipse imperator per legem imperium accipiat.«²⁾ Már Madvig megjegyezte, hogy Gaius itt egy fictiót tol előtérbe, a mennyiben oly alaptörvény vagy egyáltalán törvény, mely a császárságot, illetőleg a principatust, mint ilyet, életbeléptette volna, Rómában soha nem létezett. Hasonló fictión alapú az a »lex regia« is, a melyet Ulpian hangsúlyoz a Digestákban: *utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.* Ha lehet is beszélni a Vespasian *lex de imperiójáról*: úgy még sem lehet beszélni erről sem, mintha az oly alaptörvény lett volna, a mely Vespasian személyétől eltekintve, csak amúgy általánosságban lett volna megalapítandó a legfőbb hatalom gyakorlásának föltélt, letéteményesét és módozatát; és ne feledjük, hogy a »*principibus solita*« kifejezés épen azt látszik elárúlni, hogy egy ilyen általánosságban mozgó törvény de imperio a principatus alatt soha nem is létezett, és a minthogy már a neve is »*lex regia*« mutatja, csakis oly jogászok agyszüleménye lehetett, a kik hajlandók voltak hinni nemcsak a Valerius Poplicola alaptörvényében, de egyáltalán az ősrégi patriciusi állambölcsesség hasonlíthatatlan tökéletességében. A Codex Justinianus is olyasfélét állít, mint Ulpian: de ennek a Codex Justinianusnak már csakugyan nem vehetjük ezt rossz néven.⁴⁾

¹⁾ Gaius I. 5.

²⁾ Gaius I. 5. — Hsl. e. Instit. I. 2., tf.

³⁾ Ulpian Dig. I. 4., 1.

⁴⁾ Cod. Justin. I. 17., 1. §. 7.: *cum enim lege antiqua, quae regia nuncupabatur, omne ius omnisque potestas populi Romani in imperatoriam translata solit potestatem.* Hsl. ö. Instit. I. 2., ti.

Gaiusa másik helyén az »imperator« államjogi műszót oly értelemben használja, mintha az imperator törvényhozáásra lett volna jogosítva. Ez merev ellentétben állana mindazokkal, a miket fönnebb a principatusról mondtam, és a mennyiben Gaius első rangú tekintély, mint tankönyvíró a római jogtudományban, az »Institutiók« szerzőjének ezen egyetlen kifejezése alkalmasnak látszhatnék arra, hogy no csak az általam kifejtett principatusi elmélet, de a Mommsen által is kifejtett principatusi elmélet kritikai kifogásolhatatlansága ellenében is jelentékeny akadályt képezzen, legalább már azon időkre nézve, a melyek a Gaius könyvének meglentét közvetlenül megelőzték. Gaius »Institutiói« köztudomás szerint Kr. u. 161-ben lettek közrebocsátva, tehát azon esztendőben, a melyben már Commodus állt az állam élén. Gaius Mommsen kutatásai szerint a távol keleten Troasban élt és tanított, Bremer szerint pedig valószínűleg Berytosban, és ha meg is fordult Rómában, életének legnagyobb részét mégis Ázsiában töltötte, tehát közel a kényuralom történelmének classicus gócpontjaihoz, és távol azon székvárostól, a melynek falai közöl a római államjognak hamisítatlan tanai világgá hatolhattak. Az is bevezett tény, hogy Gaius az Ateius Capito sabinianus diadóchjainak iskolájához tartozott: épen nem valószínűtlen tehát, hogy Commodus kényuralmi politikájának kedvéért ő maga, Gaius szúrta közbe ezt a szót »imperator« az I. könyv szövegébe, a melyet különben még Antoninus Pius alatt szerkesztett meg első izromban.¹⁾ Valóban ez által mint jogi tankönyvíró nem csekély szolgáltatott fogott tehetni a Commodusért rajongó áramlatnak.

Ha nehezünkre esik ezen kritikai fölvet szemben egy ily nagyérdemű jogtudóssal, a kinek tankönyvéből közel két évezred jogászai merítik a római magánjognak hamisítatlan tiszta forrásként csörgedező elemeit: hát akkor még csak két más mód lehetséges kimagyarázni ama fogalomzavart ébresztő »imperator« szót a Gaius szövegében: vagy azt kell mondanunk, hogy az pusztá udvariassági czimezgetés, tekintettel

¹⁾ L. Mommsen, a Jahrb. d. germ. Deutsch. Recht, III. 1.-ben. Hsl. e. Bremer, Rechtsleiver und Rechtsscbulen, 81. Dernburg, D. Instit. d. Gaius 80. Haschke, Jurisprud. antejustinian. 150.

Commodusra, a kit atyja Marcus Aurelius már 15 éves korában tett meg imperatorrá, és a ki ezen imperatori címnek mód nélkül örvendezett még teljesen érett férfi korában is, vagy pedig azt kell gyanítanunk, hogy az »imperator« szó későbbi interpolatio a keletrómai autokratória korából, a melyben teljes joggal taníthatták már a jogi tanfolyamon, hogy az államfő senki más, mint az $\alpha\upsilon\tau\omicron\kappa\rho\alpha\tau\omicron\rho\varsigma$, vagyis az imperator.

III. Bár szerény jelentőségű, de épen nem érdektelen adalékot képezhet a római alkotmánypolitikai ismeretkör történelméhez a Palaiologos Manuel keletrómai császár útijegyzeteiben található politikai mozzanatok és műszók kritikai mérlegelése. A folytonosság a római jog fejlődésében oly óriási mérvben nyilatkozik, hogy kiterjed ezen folytonosság lánczolata messze túl a Justinian Pandektáinak epocháján le egészen keresztyén időszámításunk tizenötödik századába; bátran azt lehet mondani, hogy a Scaevolák és Scaurusok jogtudományának gyökszájai lehatnak a byzanti birodalomban egész Konstantinápoly elestéig. Nem csodálkozhatunk tehát, ha maga Mommsen is beleöleli a keletrómai birodalom államjogúak legalább főbb mozzanatait a »Römisches Staatsrecht« című nagy munkájának keretébe: épen ezért nem fogja senki tagadhatni a rokonságot egyfelől a római császárság megalapítására vonatkozó tanulmányok, másfelől pedig azon tanulmányok közt sem, a melyek eredménye a keletrómai államjogi írók elméletei kidomboríthatására szolgálhat. Minthogy pedig az államjog és a politikai tudomány minden időben és mindenütt benső viszonyban állottak egymással: nem fog annyira elágazni értekezésem eddigi tárgyától, miként első pillanatra talán látszik, azon méltatás sem, a melyben jelen értekezésem keretében még a Palaiologos Manuel keletrómai császár említett úti jegyzeteinek szövegében előforduló úgy államjogi, mint politikai mozzanatokot és műszókat óhajtom részesíteni.

Palaiologos Manuel azért járta be a XIY. század végső évében Olaszország, Franciaország, Anglia udvarait, majd visszatértében a római német birodalom főbb városait, Bécsset, sőt magát hazánk fővárosát Budát is, hogy a keresztyén feje-

delmektől a Konstantinápolyi már ugyancsak szorongató török hadak ellen lehetőleg gyors és hatályos fegyveres segítséget nyerhessen.

Szándéka nem sikerült; az ő úti jegyzetei sem szállottak egész terjedelmökben korunkra: de Chalkondylas Laonikos Ἱστοριῶν ἀποδείξις; czimű munkájának második könyvében számos részletet találunk azokból. Gibbon értékesítette is ezen részleteket a római birodalom hanyatlásáról és bukásáról szóló nagy munkájában legalább az olasz-, francia- és angol-oroszági, meg a németbirodalmi városokra vonatkozólag, és míg egyfelől teljes önérettel domborítja ki e hatalmas történetíró a keletrómai császár mindazon megjegyzéseit, a melyek Anglia ipardús városainak gazdagságát és már az akkori Londonnak is páratlan fényét, no meg az angol haderő hősiességének fölényét a francziák rovására csillogtatják, egész fölháborodással rója meg a keletrómai császárnak azon ép oly lelketlenül ledér, mint beigazolhatatlan nyilatkozatát, a mely annyira sérti a XIV. századbeli angol nők erkölcsi jó hírvének emlékezetét. Palaiologos Manuel, ez a Konstantin és Justinian trónján feszelő világlátott, s úgy látszik meglehetősen kalandhajhász görög ugyanis nem csekélyebb gyöngédtelenséget beszél az ő korabeli angol nőkről, mint azt, hogy azok annyira életvidor természetűek, hogy minden vendéget mindjárt az első látásra össze-visszacsókolnak és össze-visszaölelgetnek, még pedig a szónak épen nem ártatlan értelmében — νομίζεται δὲ τοῦτοις τὰ τ᾽ἀμφὶ τὰς γυναῖκας τε καὶ παῖδας ἀπλοικώτερα, ὥστε ἀνά πᾶσαν τὴν νῆσον, ἐπειδὴν τις ἐς τὴν τοῦ ἐπιτηδείου αὐτῶν οἰκίαν εἰσὶν καλούμενος, κύσαντα τὴν γυναῖκα οὕτω ξενίζεσθαι αὐτόν. καὶ ἐν ταῖς ὄδοις δὲ πανταχῆ παρέχονται τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας τοῖς ἐπιτηδείοις. νομίζεται δὲ τοῦτο καὶ ἐς τὴν Φρανκίαν χωρὸν, κ. τ. λ. ¹⁾

A XIV. századbeli angol nők ezen tulajdonsága felől nem tudnak semmit az európai népek, közerkölcsiségének, sem házi erkölcséinek történetírói, és mindenesetre jellegző vonás Palaiologos Manuelre mint Íróra nézve az a kendőzet-

¹⁾ Laonici Chalcocondyl. De Rebus Turcicis II. 5. Hsl. e. Gibbon: »Decline and Fall« i. h.

len vakmerőség, a melylyel ez az utazgató keletrómai császár ily gyöngédtelen rágalmatokat bocsáthat a XV. század elején világgá, a nélkül, hogy csak a legkisebb szemrehányás is illethette volna az irodalom terén a kortársak részéről. Gibbon — mondom értékesíti Manuel úti jegyzeteinek jórészét — ha nem is az alkotmánypolitikai kritika szempontjából, — de egy szóval sem említi azon nyilatkozatot, a melyet a keletrómai császár ugyancsak ezen úti jegyzeteinek folyamában tett Budáról mint Magyarország fő- és székvárosáról, és ezzel kapcsolatosan az akkori magyar alkotmányról. Már e körülmény is arra indít, hogy közelebbről méltassuk figyelemre amaz úti jegyzetek maradványainak mind autoptikus észlelésre valló, mind pedig terminológiai mozzanatait.

Franciaországra vonatkozólag a következő sorai érdekelhetik a politikust: καὶ πόλεις σὸν ὄλῃαι τῆς Γαλατίας (Galatiának nevezi t. i. Franciaországot és keltáknak a francziákat), ὅπ' αὐτῷ δὴ τῷ βασιλεῖ ταπτόμεναι ἐς τὴν σφῶν διοίκησιν. εἰσὶ δὲ ἡγεμονίαι τε καὶ ἡγεμονίαις δυνάμει προύχοντες καὶ ὀλιβιώτατοι, ὅπ' αὐτῷ δὲ τῷ βασιλεῖ ταπτόμενοι καὶ ἐς τὰ βασιλεία παραγινομένοι αὐτῷ. Ez a kifejezés ὅπ' αὐτῷ δὴ τῷ βασιλεῖ ταπτόμεναι ἐς τὴν σφῶν διοίκησιν a francziaországi városok akkori önkormányzatára céloz, megérintve még amúgy fölültesen azon függési viszonyt, a melyben e városok közvetlenül a királyhoz állottak. A πόλις szót tehát e késő görög oly város fogalmának jelzésére is használja, a mely nem képez egymagában vagy vidéki járulékával is külön államot egyúttal; másfelől a σφῶν διοίκησιν szavak tulajdonkép csakis az illető városok helyhatósági jogkörét jelzik, tekintet nélkül annak önkormányzati természetére; pedig ezen utóbbinak kidomborítására is talált volna Manuel szabatos kifejezést a saját korabeli görög nyelvben, ha kevésbbé könnyedén vette volna az ő úti jegyzeteinek megírását. Az egész akkori hűbéri szervezet és jogrendszer jelzésére Manuel csak e kifejezéseket alkalmazza: ἡγεμονίαι τε καὶ ἡγεμονίαις δυνάμει τε προύχοντες és azután ὅπ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ ταπτόμενοι. Tehát Manuel szerint »vannak vezérségek (herczegségek, örgrófságok, grófságok), és vannak nagyon előkelő, hatalmas és jólétnek örvendő vezérek (herezgek), a kik szintén a királytól függenek és a kik ellátogatnak

Parisba a királyi udvarhoz (καὶ ἐς τὰ βασιλεία παραγινόμενοι αὐτῷ). Ugyan, ha minden nyugateurópai hűbérállam nagy hirtelen elsüllyedt, és minden egyéb Írott nyom, okmány, törvénykönyv, irodalmi termék a Manuel császár halálával egyidejűleg elveszett volna, az ő úti jegyzeteiből ugyan aligha fogta volna az utókor megérthetni, hogy hát a XIX. század végével minő alkotmánya, minő társadalma s minő jogrendszere volt Franciaországnak!

Angliára vonatkozólag a következő politikai megjegyzéseket hallatja: ¹⁾ δικαιοτέρα δ' ἂν λέγοιτο μία αὕτη ἢ νῆσος ἐπεὶ καὶ μία τε σῶσα καὶ κατ' αὐτὸ διήκουσα πολιτεύεται, φρονουσά τε κατὰ ταῦτ' καὶ ὕψ' ἐνὸς ἀρχομένη τὰ ἑξομοιοῦσα ἑαυτῇ ἐπισκοπεῖ — a mi nem egyéb holmi semmit mondó szónvirágnál, eltekintve attól a dicsérettől, melyet ezen állítólag annyira egységes kormányzásnak közhasznúlag szorgos voltára halmoz. Azután így folytatja: ἐστὶ δ' αὐτοῖς βασιλεὺς, καὶ μητροπόλις αὐτῶν, ἐν ἣ καὶ βασιλεία Λονδῶνος (London) τοῦ βασιλέως (e szerint a »metropolis« kifejezés nem jelent Manuelnél még szükségképen egyet a királyi székhelyet is magában foglaló várossal vagyis székvárossal), ὅπ' αὐτὸν δὲ ἡγεμονίαι ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ οὐκ ὀλίγαι, κατὰ ταῦτ' αὐτοῖς Κελτοῖς διατιθέμεναι τῷ σφετέρῳ βασιλεῖ. Tehát azt mondja Manuel: »nem csekély számmal vannak e szigeten (Anglia) vezérségek (peerségek), a melyek a királyukhoz épen oly viszonyban állanak, mint a minőben állanak a vezérségek (hercegségek stb.) a királyhoz Franciaországon.« Valóban szörnyű fölületesen értesíthette magát ez a kelet-római császár úgy Anglia, mint Franciaország alkotmánya felől, azon rémséges díszünnepélyek és multságok közben, a melyekkel innen is, túl is a csatornán oly annyira megtisztelték! De halljuk csak, hogy folytatja: οὕτε γὰρ (!) ἂν ῥαδίως ἀφείλοιτο βασιλεὺς τούτων τινὰ τὴν ἡγεμονίαν, οὕτε παρὰ τὰ σφῶν ἔθιμα ἀξίους ὑπακούειν τῷ βασιλεῖ. »Nem könnyen bírhatná ugyanis valakitől elvenni a király ezek közül (már t. i. a peers közöl) a vezérséget (peerséget = ἡγεμονίαν), de nem is tartják kötelességöknek (ἀξίους) engedelmeskedni a királynak az érvényben lévő szokások (εἰθίμια) ellenére.« Íme ily laza,

¹⁾ Laonic. Chalcocond. Reb. Turc. II. 5.

fölkületes nyelven fejezi ki Manuel császár azt, a mi az angol államjognak már abban az időben, épen szemben a francia államjoggal, jellemző vonása volt: hogy t. i. Angliának már ez időben történelmileg fejlett parlamentje és ebből kifolyólag Írott alkotmányjoga is volt, a melynek értelmében az angol monarchia már abban az időben határozottan a törvények uralmán alapúit, oly törvények uralmán, a melyek szigorú betartására maga Anglia királya is föltétlenül kötelezve volt. Mindebből Manuel császár, úgy tetszik, mítsem értett meg, még csak azon óriási különbözetet sem, a mely az angol államjogot már a XIV. század végével a francia államjoggal, illetőleg hűbéri rendszerrel oly határozottan szembeállította volt. Pedig egy byzanti görögnek, ha csak kissé nyitva tartotta volna a szemeit, kellő tolmácsolás mellett épen nem lett volna nehéz megérteni ezen óriási különbözetet! Nem is tud Anglia addigi egész alkotmányos életének múltjáról beleértve a Magna Chartát is — egyebet mondani, mint hogy sok viszontagságon ment ez az ország keresztül, mert hát a vezérek — peerek — sokat veszekedtek a királylyal és egymás között is» — ἐγένοντο δὲ τῆ νήσω ταύτη συμφωραὶ οὐκ ὀλίγαι, παραπλευροῦσα αὐτῆ, ἐς διαφορὰν ἀφικνουμένον τῶν ἡγεμόνων πρὸς τε τὸν βασιλέα καὶ πρὸς ἀλλήλους.»

A római német birodalom törvényeit nagyon dicséri. Azt mondja, hogy a legjobb törvények vannak érvényben itt, jobbak, mint bármily más éjszoknak vagy nyugatnak dülő országban — εὐνομεῖται δὲ ἡ χώρα (tehát a római német birodalom neki csak χώρα) αὐτῆ μάλιστα δὴ τῶν πρὸς τε ἄρκτον, τε καὶ ἐσπέραν πασῶν τῶν ταύτη χωρῶν ἅμα καὶ ἔθνων, — vannak benne — hozzá teszi — pompás és virágzó városok, a melyek a hasonló életmódra — ἰσοδιαίτου — vannak alapítva, de vannak — ugyancsak a római német birodalomban — kény uralmak is — τυραννίδας, míg ismét más városok a római valást követő főpapok uralma alatt állanak. A hasonló életmódra alapított városok közt a legjobb törvényekkel bírnak mind a felső, mind az alsó Germaniában Norimberga, Regensburg és Hamburg, szóval a németség — mondja Manuel a legjobb törvényekkel bir mindazon népek — ἔθνων ¹⁾ — között, a me-

¹⁾ Mindenesetre felöltlik, hogy egy keletrómai császár ily laikus

lyeket ismerünk.« »ἔστε πόλεις περιφανεῖς καὶ εὐδαιμόνας καὶ ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἐς τὸ ἰσοδίατον εὐθουνομένας διηρημένας, καὶ ἐς τυραννίδας, καὶ ὑπὸ ἀρχιερέωσι ταπτομένας τῶν ὑπὸ τοῦ Ρωμαίων μεγάλων ἀρχιερέως καθιστομένας, καὶ πόλεις μὲν ἐς τὸ ἰσοδίατον εὐνομούμενοι εἶησαν αὐταὶ ἐν τε τῇ ἄνω καὶ τῇ κάτω Γερμανίᾳ, Νορριμβέργον, πόλεις εὐδαιμόνων καὶ Ἀργεντίνῃ καὶ Ἀμπέργον. — εὐνομεῖται μάλιστα δὴ ἔθνων ὧν ἡμεῖς ἴσμεν.« Nem kerül sok fáradtságba megértenünk, hogy mit ért itt Manuel császár az *ἰσοδίατον* alatt. Csak annyit mond, hogy hasonló életmódra alapított városok: ezzel természetesen a kiváltságos városi polgárságra céloz, a mely még a legfelületesebb észlelőnek is tagadhatatlanul az egyöntetű életmód képét nyújtja a maga összességében; kivált a vidéki lakossághoz képest, a mely hercegekből, grófokból, lovagokból, többé-kevésbé szegényes szabadokból, meg minden tekintetben megrendszabályozott jobbágyságból állván, változatosabbnak tűnik föl szükségkép az életmód különböző mozzanataiban mindjárt az első pillanatra. De hát egy keletrómai császár, a ki, mint Manuel, a XIV. század végével Olaszország nagy városaiba, Párisim, Londonba, majd azután a Rajna vidékére jön, nem tartott érdemesnek egyebet följegyezni ezen általa annyira kiemelt német városok társadalmának jellegzetességeiből, mint azt, hogy azokban a polgárság egyöntetű életmódot követ? Nem érdekelték volna ezt a késő görögöt egyáltalán már a nyugat-európai népek társadalmi tagozata, az egyes osztályok (rendek) tüzetesebb jellegzetességei, állami és helyhatósági intézményei? Lehet, hogy midőn Manuel *ἰσοδίατον*-t mondott, beleértette egyúttal az egyöntetű életmódba még azon bizonyos jogegyenlőséget is, a mely a német városok kiváltságolt polgárságának kebelzetén belül az ő korában is létezett tagadhatatlanul, legalább is nem egy tekintetben és bizonyos fokig. De hát bizonyára más kifejezést választott volna Manuel ezen fogalomnak, illetőleg ezen államjogi állapotnak jelzésére, ha súlyt fektetett volna az államjogi mozzanatokra,

nyelven beszél, még akkor is, midőn általános fogalmak jelzéséről vagyon szó, azt mondván, *χωρῶν ἅμα καὶ ἔθνων* — mintha nem államokról tenne szó, a melyek az ország földirati fogalmát, a nemzet vagy nép államjogi fogalmával egyúttal már magokban foglalják!

vagy ha lett volna kellő politikai képzettsége. Ez utóbbit kétségbe vonni alig lehet jogunk, miután épen a Palaiologosok is a műveltebb byzanti uralkodók közétartoztak: arra az ötletre jöhetnének tehát, hogy Chalkondylas gyarlón kivonatolta Mamiéi útijegyzeteit, és így nem e keletrómai császár, de ezen byzanti író avatlanságának lennének csakis betudhatók a Mamiéi neve alatt szereplő útijegyzetek politikai fogyatkozásai.

Legyen bárhogy, annyi tény, hogy politikai tekintetben nem sokkal élénkebb szíuezetű azon rövidke vázlat sem, a melyet Manuel útijegyzeteiből saját hazánkra, Magyarországra vonatkozólag találunk Chalkondylas művének második könyvében: ¹⁾ ἐνεῖσι δὲ ἀρχόντες — mondja Magyarországról, melyet következetesen Παρώνια-nak és nem Παννονία-nak nevez — ταύτη τῆς χώρας, ἀρχῶν δὲ ἕκαστος τῆς πατρῴας χώρας, καὶ ὑποτασσόμενος τῇ βασιλεῖ αὐτῶν, ἐς ὅσον νομιζέται σφίσι. νομιζέται δὲ ἐπὶ ῥητοῖς. »Vanuk, mondja, főurak (kormányzók = ἀρχόντες) ebben az országban, és ezek közül mindegyik a saját ősi, vagy ha úgy tetszik, atyjától öröklött, azaz saját családi földterülete fölött gyakorolja az uralmat, de alá van rendelve ezek közül mindenik a királyuknak, a náluk dívó szokás (νομιζέται) szerint: ez pedig szerződészerű jogviszonyra vall (ἐπὶ τοῖς ῥητοῖς = a megállapodások értelmében). καὶ ἐπιχωρίῳ μὲν βασιλεῖ οὐ πάνυ τι χρωῶνται, ἐπάγονται δὲ ἢ ἀπὸ Βοέμων τοῦ βασιλείου οἴκου ἢ ἀπὸ Γερμάνων ἢ Πολόνων ἢ καὶ ἄλλων τῶν ταύτη ἐθνῶν. Belsőzültt királyuk ritkán van; úgy szoknak magoknak hozni királyt vagy a csehek királyi házából, vagy a németektől vagy a lengyelektől, vagy pedig ama vidéken lakó nemzetek köréből, συμφέρονται δὲ Γερμάνοις τάτε ὄπλα καὶ τὴν ἐς τὰ ἥθη αὐτῶν διαίταν. ἐς τὸ ἀβροδιαίταν ἀποκλίνοντες, ἢ φασὶ Κελτοῦς τε καὶ Γερμάνους. A fegyverzetre és az életmódra, házi és közszokásokra nézve a németeket követik, és szintúgy hajlandók a fényelgésre, mint a francziák és németek, νομιζέται κατὰ ταῦτὸ Ῥωμαίοις τὰ ἐς θρησκείαν. A római vallásnak hívei, γένος δὲ τοῦτο ἀλχημον καὶ ἐς μάχας τόλμη προσχρῶμενον ἐπιεικεῖ. Erőteljes egy népfaj és a háborúban nemcsak vakmerő bátorságot fejt ki, de ezt ugyancsak avatott eszélvességgel is párosítja.

¹⁾ Laonic Chalcocondyl. Bell. Türe. II. P. 38. (V. 30.).

ποιούνται δὲ καὶ ἐπιχώριον τινα τῶν ἀρχόντων τὰ πρῶτα, ἐς τὴν βασιλείαν ἀνήκοντα καὶ οἰκονόμον δὲ ὄντα, καὶ μηδὲ ἀρχοντα ὀνομάζουσι. Szoknak ők a legelőkelőbb bennszülött főurak közül egyet nagyon magas hivatalra emelni, oly magas hivatalra, a mely csakhogy nem fölér egész a királyi méltóságig, ez az udvarfőnök (már t. i. a nádor), de nem nevezik őt kormányzónak. (οἰκονόμος cím szerint és nem ἀρχων.) — ἔστι δὲ αὐτοῖς βασιλεία ἐν Βουδαῖ (sic) πόλει εὐδαίμονι παρὰ τὸν Ἰστρον. A királyi székhely Budán van, ez egy virágzó város a Duna partján.« így beszél Chalkondylas könyvében Manuel keletrómai császár útítarczája, vagy legalább az a kivonat, melyet belőle Chalkondylas a maga történelmi elbeszélésébe beszöni jónak látott.

Manuel császár 1400-ban, Zsigmond császár uralkodása alatt fordult meg Budán. Azon körülmény, hogy ő Budát nem Βουδα-nak (β-tával), hanem Πουδα-nak (π-vel) írja, és ugyan még ha Chalkondylas csak kivonatolta is Manuelt, még ez esetben is azt árulhatná el ez a kis orthographiai mozzanat, hogy Manuel Budán léte alatt csakis németekkel érintkezett, Zsigmond király udvarának csakis oly méltóságaival, hivatalnokaival stb., a kik már abban az időben megrögzött sváb szokásból vajmi gyakran p-nek ejtették ki azt a betűt, a melyet a magyar b-nek szokott volt kiejteni. írni aligha látta Manuel császár valaha is π-vel Budát; és ha ő mégis π-vel írja: úgy ez csak azt bizonyítja, hogy sem Budán léte alkalmából, sem egyébkor nem tett hazánkra vonatkozólag egyéb tanulmányt, mint a minőt ő futólagos társalgás alkalmával a Zsigmond királyék palotahölgyeivel és udvarnagyaival folytatott eszmecseréből meríteni képes volt. (A β-nek a π előtt a szövegben semmi nyoma.)

Nem az én hivatásom kutatgatni, hogy minő tanulságok fakadhatnak a Manuel császár által használt οἰκονόμος szóból, mint államjogi műszóból a nádor szó etymologiai eredetére; ez a nyelvészeink dolga: de államtudományi természetű értekezésem egyik követelményének vélek megfelelni, midőn a figyelmet főlhívom azon határozottságra és félreérthetetlen nyíltságra, a melylyel Manuel császár hangsúlyozza, hogy azon magasrangú tisztviselőt, a kinek az állása rangban csak-

nem fölér magának a királynak méltóságáig, a magyarok nem nevezik *ἄρχων*-nak, azaz nem olyan hivatalos címmel ruházták föl, minővel más államokban a legfőbb politikai méltóságokat fölruházni szokták, hanem *ὀικονόμος*-nak nevezik, a mi már csak a byzanti műnyelvezet értelmében is kizárólag udvari méltóság címére emlékeztet.¹⁾

Lehet, hogy az esetben, hahogy nem a könnyűvérű kalandhajhász Zsigmond királynak, hanem valamely komolyabb, tanulmánykedvelő és gondolkodó fejedelemnek, pl. Hunyady Mátyásnak, lehetett volna vendége a budai udvarnál Manuel császár, mondom, lehet, hogy ez esetben nemcsak tüzetesebben, de alaposabban is szólnának Magyarország alkotmányáról vagy legalább egyes intézményeiről az ő útijegyzetei: ámde így csak oly felületes megjegyzéseket tesz, a melyek alig vallanak egyébre, mint a XIV. század turistájára. A byzantiaknak jelentékeny politikai irodalmuk volt; egy bíborban született byzanti császár tanfolyama bizonyára nem nélkülözte az oly oktatókat, a kik előtte már kora ifjúságában föltárták nemcsak a Libanios rhetor, Synesios és Theodoros Prodromos publicistikai munkáinak, de az oly rendszeres államtudományi szakműnek összes kincseit is, mint a minő a *περὶ πολιτικῆς* volt. Hisz egész egy irodalmat képez épen a byzantiaknál azon szerzők termékeinek halmaza, a kik egyesesen arról írtak könyvet, hogy hogyan kell a fejedelmet nevelni. Ha tehát Palaiologos Manuel császár ezen útijegyzetei csakugyan nem tartalmazták tüzetesebb és alaposabb készültséggel körültekintő nyomait az észlelésnek a politika dolgában: akkor csakugyan arra a gondolatra kell jönnünk, hogy a byzanti birodalomnak az idő szerinti szorongatott állapotában még a fejedelmi nevelés tekintetében is határozottan hanyatlásnak kellett beállania: mert egy Bardas vagy egy León császár bizonyára másként irt volna mind Angliáról, Franciaországról és a római német birodalomról, mind pedig Magyarországról, még ha selejtesebb műveltségű útikalauzaik

¹⁾ A byzanti jogi írók és politikusok közül többen foglalkoztak irodalmilag is úgy az államhivatalok, mint az udvari méltóságok és tisztségek hierarchiájának tüzetes méltatásával; így többek közt Konstantinos Porphyrogenetos is,

is lettek volna, mint a kiktől Manuel Londonban, Parisban és a német birodalmi városokban magának politikai értesülést szerezhetett, és még azon esetben is, ha Budán szintén nem akadt volna komolyabb házigazdájok, mint Zsigmond király.

Az igaz, hogy Manuel nem tanulmányútra jött, de csakis azért járta be Nyugat-Európa udvarait és Budát is, hogy segílyt kérjen, szövetséget kössön a már Drinápolyt fenyegető török ellen; ámde egy alapos képzettségű byzanti államférfi mégis csak jobban fölnyitotta volna a szemeit a nyugati polgáriasodásnak és a középeurópai államéletnek akkori góczpontjaiban, mint a hogy ezt a Chalkondylas-féle szöveg után Ítélve Manuel tévé.

Fönmarad egyébként, miként már említém, a másik lehetőség is: az t. i., hogy a gyarlóság vádja Chalkondylas kivonatát érheti joggal csupán, nem pedig a Manuel útijegyzeteinek szövegét is: és ez esetben ismételve, csakis sajnálkozásunkat fejezhetjük ki a fölött, hogy egy a XIV. század végével Nyugat-Európa fővárosait, Londont, Párist, valamint hazánk székvárosát, Budát, tulajdon szemeivel megtekintő keletrómai császárnak sajátkezü följegyzései nem szállhattak hitelesebb alakban, egész terjedelmökben korunkra.